

Albert Camus i Friedrich Nietzsche. Analiza egistencijalističkog pristupa autoru

Ljubičić, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:877159>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-22**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Diplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Ivan Ljubičić

**Albert Camus i Friedrich Nietzsche.
Analiza egzistencijalističkog pristupa autoru**

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Pavao Žitko

Osijek, 2023.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek filozofije

Diplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Ivan Ljubičić

Albert Camus i Friedrich Nietzsche.

Analiza egzistencijalističkog pristupa autoru

Diplomski rad

Humanističke znanosti, filozofija, filozofska
antropologija

Mentor: doc. dr. sc. Pavao Žitko

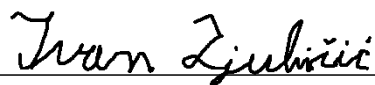
Osijek, 2023.

IZJAVA

Izjavljujem pod punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno izradio i da u njemu nema preuzetih dijelova tekstova tuđih radova bez označenog izvora.

Vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj završni rad u mrežnoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Osijek, 27. kolovoza 2023.

IVAN ZUBIČIĆ, OIB: 6122230254

SAŽETAK

Albert Camus je kroz svoje formativne godine bio pod utjecajem nekoliko autora koji su imali veliki učinak na njegove radove, a među njima je velik značaj imao Friedrich Nietzsche kojega je poštivao, ali se kroz godine odupirao njegovoj genijalnoj filozofiji. Unatoč nekim kritikama na Nietzscheove ideje, smatrao je kako je njegovo detektiranje nihilizma odlično, te ga je preuzeo i uklopio u svoju filozofiju apsurda. U radu se uspoređuju njihove početne točke nihilizma i apsurdna te njihova različita rješenja. Dok je Nietzsche sagradio ideju nadčovjeka kao opciju koja može ispuniti rupu nastalu smrću Boga, Camus je pronašao čovjekovu sreću u prihvaćanju apsurdna. Kasnije je razvio tu misao tako što je uveo pobunu kao čovjekov smisao. U zadnjem se poglavlju analiziraju tri primjera (Sizif, Meursault i Clamence) iz Camusovog opusa tako što ih se gleda kroz Nietzscheovu prizmu. Zaključuje se kako je Nietzsche imao veliki utjecaj na Camusovu filozofiju i bez njega bi zasigurno pamtili drugačijeg Camusa nego što ga sada znamo.

Ključne riječi: Camus, Nietzsche, apsurd, nadčovjek, pobuna

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Izravno citiranje.....	2
3. Zajednička početna točka	4
3.1 Nietzscheov nihilizam.....	5
3.2 Camusov apsurd.....	7
3.3 Nietzscheov nihilizam i Camusov apsurd.....	8
3.3.1 Samoubojstvo i zadnji čovjek	9
3.3.2 Filozofsko samoubojstvo kao duh težine.....	11
4. Odgovor na besmisao	13
4.1 Nietzscheov nadčovjek	14
4.1.1 Tri preobrazbe prema nadčovjeku.....	16
4.1.2 Nadčovjek u vječnom povratku vremena.....	17
4.2 Camusov Sizif.....	18
4.3 Pobunjeni čovjek.....	22
5 Camusovi likovi kroz Nietzscheovu prizmu	25
5.1 Sizif kao simbol vječnog povratka.....	27
5.2 Meursault kao simbol novih ploča u <i>Strancu</i>	29
5.3 Clamence kao neuspješni nadčovjek u <i>Padu</i>	33
6 Zaključak.....	37
7 Popis literature.....	38

1. Uvod

Zadatak ovoga rada je analiziranje utjecaja koji je Friedrich Nietzsche imao na filozofa i književnika Alberta Camusa. Camusovo bavljenje problemom egzistencije i pokušajem davanja odgovora na problem apsurdna je bilo započeto Nietzscheovom analizom nihilizma njegovog doba. Camus se slagao kako je nihilizam opasan za čovjeka te je umjesto Nietzscheovog nadčovjeka pokušao dati svoj odgovor. U njegovom prihvaćanju apsurdna i suočavanju sa životom takvim kakav je se jasno vidi poveznica sa Nietzscheovom ljubavi prema životu i afirmativnom filozofijom koja ne bježi od ovoga svijeta pomoću vjere koje nude religije ili nekih sličnih ideja. Obojica su odlučni u analiziranju svijeta koji je besmislen i bez vanjski zadanog cilja, svjesni su kako nakon Božje smrti čovjekova svrha također umire te se mora pronaći odgovor na ključna pitanja ljudske egzistencije. U prvom dijelu rada se izlažu mjesta gdje Camus eksplicitno citira Nietzschea, kako bi se pokazalo da je uistinu čitao njegova djela koja su utjecala na njega i da se poveznica ne pronalazi samo u sličnostima njihovih ideja. Nakon opisivanja direktnog kontakta između autora, počinje se analizirati njihova početna točka. Prvo se promatra Nietzscheov nihilizam i njegova opasnost, a zatim se objašnjava Camusov koncept apsurdna. Apsurd i nihilizam se na kraju poglavlja uspoređuju i pokazuje se kako je Camus prihvatio Nietzscheovo definiranje nihilizma. Prije izlaganja njihovih rješenja, objasnit će se zašto su samoubojstvo i filozofsko samoubojstvo nedovoljno dobri odgovori za Camusa i zašto ih on odbacuje kao rješenja za apsurd. Nakon bavljenja njihovim početnim točkama i nedostatnim odgovorima, proučit će se njihova rješenja za problem besmisla. Objasnit će se Nietzscheov pojam nadčovjeka, kako on zamišlja da se dolazi do njega preko tri preobrazbe duha i kako nadčovjek živi u vječnom povratku vremena. Zatim se analiziraju Camusov Sizif i Pobjunjeni čovjek kao primjeri sretnog čovjeka u apsurdnom svemiru. Na kraju rada se analiziraju tri Camusova lika koje koristi u svojim djelima kroz Nietzscheovu prizmu, gdje se prikazuje poveznica između dva autora i Nietzscheov utjecaj na Camusa.

2. Izravno citiranje

Postoje mnoga mjesta na kojima je Camus izravno citirao Nietzschea te je očito kroz njegova djela kako je bio pod utjecajem njegovih misli. Već na početku njegovog možda i najpoznatijeg djela *Mit o Sizifu*, Camus spominje Nietzschea gdje govori »da filozof, ako želi zaslužiti naše poštovanje, mora propovijedati primjerom.«¹ Uskoro se Nietzsche opet direktno spominje: »ako prihvatim Nietzscheanski kriterij, oni misle "da" na ovaj ili onaj način«², u dijelu gdje počinje svoja razmatranja o samoubojstvu i ljudima koji promišljaju o njemu. U istom djelu se Nietzsche spominje još dva puta, od kojih je prvi samo usputan: »[Lev] Šestov sa svoje strane, kroz čudesno monoton posao, neprestano se naprežući prema istom istine, neumorno dokazuje da najoštrijji sustav, najuniverzalniji racionalizam uvijek posrne na kraju na iracionalnosti ljudske misli [... kroz] oštre pustolovine Nietzscheanskog uma [...] on prati, osvjetljava i uveličava ljudski revolt protiv nepopravljivog.«³ Posljednje spominjanje u *Mitu o Sizifu* je kada se Camus buni protiv samoubojstva i pomaže si Nietzscheovim riječima: »Bitno je, "na nebu i na zemlji", kako se čini, da to još jednom kažemo, da se dugo i u jednom pravcu sluša: pri tom uvijek proistekne i proisticalo je nešto zbog čega vrijedi živjeti na zemlji, na primjer vrlina, umjetnost, muzika, igra, um, duhovnost — uvijek nešto ozarujuće, prefinjeno, ludo i božansko.«⁴ U djelu *Pobunjeni čovjek* Camus citira Nietzschea i spominje njegove ideje mnogo više, te nije moguće navesti sva mjesta gdje se citati nalaze. Prvo citiranje u tom djelu je na mjestu gdje Camus govori o ogorčenosti pobunjenika koja uživa u boli onih kojima zavidi: »Nietzsche i Scheler su u pravu kad vide izvrstan primjer za to u odlomku gdje Ter-Tullian obavještava svoje čitatelje da će jedan od najvećih izvora sreće među blaženima biti spektakl rimskih careva spaljenih u vatri pakla.«⁵ Osim toga, Camus kasnije opisuje Nietzscheov utjecaj i njegovu ulogu u povijesti filozofije, ali i povijesti uopće: »Nietzsche vjeruje da je Bog mrtav u dušama njegovih suvremenika. Stoga napada, kao i njegov prethodnik Stirner, iluziju Boga koja se, pod krinkom morala, zadržava u mišljenju njegova vremena.«⁶ Apsurd je pojam s kojim se Camus bavi kroz svoja djela, te pokušava pronaći odgovor na njega. O tome će se više govoriti kasnije, no u sljedećem citatu se može vidjeti kako je Camus pronašao Nietzscheov odgovor na taj problem: »Apsurd je pojam s kojim se Nietzsche susreće oči u oči. Kako bi ga mogao odbaciti, on ga gura do krajnosti: moralnost je krajnji aspekt Boga, koji

¹ Camus, Albert. 1991. *The Myth of Sisyphus and Other Essays*. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books, str. 1.

² Camus, Albert. *The Myth of Sisyphus and Other Essays*. str. 3.

³ Isto, str. 9.

⁴ Isto, str. 22.

⁵ Camus, Albert. 1951. *The rebel*. The Anarchist Library.

⁶ Isto.

mora biti uništen prije nego što obnova može započeti. Tada Bog više ne postoji i nije više odgovoran za naše postojanje; čovjek mora odlučiti djelovati, da bi postojao.«⁷ U istom djelu, u poglavlju *Nietzsche i nihilizam* se vidi način na koji Camus shvaća i razumije Nietzschea. Napominje kako je Nietzsche sam sebe smatrao prvim potpunim nihilistom u Europi. Osim toga, opisuje i njegovu filozofiju te ju brani od moguće kritike: »Suprotno mišljenju nekih njegovih kršćanskih kritičara, Nietzsche nije stvorio projekt da ubije Boga. Našao ga je mrtvog u duši svojih suvremenika. On je prvi shvatio golemu važnost događaja i zaključio da ova ljudska pobuna ne može dovesti do renesanse ako se ne kontrolira i usmjerava.«⁸ U istom poglavlju nastavlja opisivati svoje shvaćanje njegove filozofije i stav prema kršćanstvu i Isusu: »Krist, za Nietzschea kao i za Tolstoja, nije pobunjenik. Bit Njegove doktrine sažeta je u potpunom pristanku i neopiranju prema zlu.[...] Ne vjera nego djela - to je, prema Nietzscheu, Kristova poruka. Od tada nadalje, povijest kršćanstva nije ništa drugo nego duga izdaja ove poruke.«⁹ Camus je bio svjestan čovjekovog položaja i sveprisutne patnje oko njega, te je opisao Nietzscheovo prihvaćanje istog: »Nietzsche je smatrao da prihvaćanje ove zemlje i Dioniza znači prihvaćanje vlastite patnje. A prihvatiti sve, i patnju i vrhunsku kontradikciju istovremeno, značilo je biti kralj svega stvorenog. Nietzsche je pristao platiti cijenu za svoje kraljevstvo. Samo je "tužan i patnički" svijet istinit - svijet je jedino božanstvo.«¹⁰ Kako bi ga bolje prikazao u povijesti, usporedit će Nietzschea sa Marxom:

»Pobunjenik kojega je Nietzsche pokleknuo pred kozmosom od sada će klečati pred poviješću. Što je tu iznenađujuće? Nietzsche, barem u svojoj teoriji nad-čovječanstva, i Marx prije njega, sa svojim besklasnim društvom, obojica zamjenjuju Onostrano sa Kasnije. [...] Nietzsche je barem predvidio što će se dogoditi: "Moderni socijalizam nastoji stvoriti oblik svjetovnog jezuitizma, učiniti instrumente od svih ljudi"; i opet: "Ono što želimo je blagostanje... Kao rezultat toga marširamo prema duhovnom ropstvu kakvo nikad nije viđeno... Intelektualni cezarizam lebdi nad svakom aktivnošću poslovnog čovjeka i filozofa."«¹¹

Nietzsche nije imao na umu mir u svijetu i dobro za sve. Njegova je ideja ona koja podčinjava sve za one koji imaju sposobnost vođenja svijeta, tj. za nadčovjeka. Blagostanje koje je spomenuto je krivi smjer koji, kako je rečeno, vodi prema duhovnom ropstvu. Čovjek koji žudi za mirom i svakodnevnom dosadom će predati svoju slobodu (mišljenja) u zamjenu za to. Fašističke revolucije koje Camus ne smatra revolucijama nemaju poveznice sa Nietzscheovom vizijom: »Marxov proročanski san i pretjerano nadahnuta predviđanja Hegela ili Nietzschea završili su dočaravanjem, nakon što je Božji grad sravnjen sa zemljom, racionalne ili iracionalne države, koja je u oba slučaja, međutim, bila utemeljena na teroru . U stvari, fašističke revolucije dvadesetog

⁷ Camus, Albert. 1951. The rebel. The Anarchist Library.

⁸ Camus, Albert. The rebel.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

stoljeća ne zaslužuju naziv revolucija.«¹² U tom poglavlju piše protiv takvih revolucija i njihovih predvodnika i apsolutnih vladara, te kao što je već spomenuto, pokazuje kako su one suprotne Nietzscheu. Možda najbolje prikazana veza između dva autora u djelu *Pobunjeni čovjek* je u citatu: »Sama pobuna, u slijepoj ulici u kojoj živimo, omogućuje nam da se nadamo budućnosti o kojoj je sanjao Nietzsche: "Umjesto suca i tlačitelja, stvoritelj." Ova formula svakako ne dopušta smiješnu iluziju civilizacije kojom upravljaju umjetnici. Ona samo osvjetljava dramu našeg vremena u kojem je rad, potpuno podređen proizvodnji, prestao biti kreativan.«¹³ Camus je poštivao Nietzscheovo shvaćanje opasnosti nihilizma, obojica su bili svjesni kako je potrebna borba i volja za prevladavanje istoga. U govoru nakon osvajanja Nobelove nagrade također spominje Nietzschea:

»Umjetnik se kuje za ostale, na sredini između ljepote bez koje ne može i zajednice od koje se ne može otrgnuti. Zato pravi umjetnici ništa ne preziru: dužni su razumjeti, a ne suditi. A ako već moraju zauzeti stranu u ovome svijetu, možda se mogu prikloniti samo onom društvu u kojem, prema velikim Nietzscheovim riječima, neće vladati sudac nego stvaratelj, bio on radnik ili intelektualac.«¹⁴

Vidi se kako je interpretirao vladara ne samo stvaratelja kao intelektualca, nego bilo koga koji se usuđuje stvoriti nešto novo, u što se ubraja i radnik. Očito je kako je Friedrich Nietzsche imao veliki utjecaj na Camusovu misao i njegova djela:

»Priča se da je Nietzsche nakon prekida s Lou ušao u posljednju samoću, hodao noću planinama koje dominiraju Genovskim zaljevom i tamo zapalio goleme vatre koje je gledao kako tinjaju. Često sam zamišljao ove vatre i njihov odsjaj je plesao iza cijelog mog intelektualnog života. Dakle, iako sam ponekad bio nepravedan prema određenim mislima i određenim muškarcima koje sam sreo u ovom stoljeću, to je zato jer sam ih nedobrovoljno stavio ispred ovih vatri pa su odmah bili pretvoreni u pepeo.«¹⁵

Nije lagano biti pravedan prema ostalima, kako piše Camus, nakon proživljavanja Nietzscheovih misli. Kada nekoga zapali njegova vatra, ostali se čine nedovoljno opijenima životom, teško je vratiti se mučnom i teškom hodu mislilaca ako smo plesali na vrhu planine sa Dionizom. Kroz spomenuta citiranja u ovome poglavlju je prikazana direktna relacija između dva autora. Unatoč tome što su, kao što će se opisati, ponuđena rješenja drugačije osmišljenja, bave se sličnom problematikom.

3. Zajednička početna točka

Pozadina problema svijeta i čovjeka u njemu i potreba za rješavanjem ljudskih pitanja se pronalazi u dva oblika kod ova dva autora. Njihova je zajednička točka ista, no način na koji su opisali problem i svijet te njihovo rješavanje njih je drugačije. Kako bi se Nietzscheov nihilizam i

¹² Camus, Albert. 1951. *The rebel*. The Anarchist Library.

¹³ Camus, Albert. *The rebel*.

¹⁴ Camus, Albert. 1957. *Banquet speech*.

¹⁵ Camus, Albert. 2008. *Notebooks, 1951-1959*.

Camusov apsurd mogli uspješno usporediti, potrebno ih je pojedinačno proučiti.

3.1 Nietzscheov nihilizam

Nietzsche govori kroz Zaratustru: »Vrijeme je da čovjek postavi sebi svoju metu. Vrijeme je da čovjek posadi klicu svoje najviše nade. Još je njegovo tlo dovoljno bogato za to. Ali jednom će tlo biti ubogo i škrto i nikakvo više drvo neće moći izrasti iz njega.«¹⁶ Što znači meta o kojoj se govori, i zašto će jednom za to biti prekasno? Ona je potrebna jer je situacija kakvu je zatekao Nietzsche te u kojoj je odrastao bila usmjerena prema volji koja se protivi životu: »Takva volja [za ništa, odnosno nihilizam] nastaje kada život postaje dekadentan, osiromašen i iscrpljen, propao i stran samome sebi. No i to je volja za moć, ali nemoćna: volja koja neće sebe samu, nego hoće ništa. Njezino je obilježje negirati sve što je jako, moćno i što pogoduje rastu života.«¹⁷ Pokušavao je vratiti svetost zemlji i ovome svijetu. Ono što su ljudi odbacivali jer je njihova volja bila slaba, Nietzsche je ljubio. Povijest takvog nihilističkog mišljenja, prema Nietzscheu, nije kratka: »Povijest filozofije, i to od Sokrata pa nadalje, za Nietzschea je zbog toga povijest nihilističke osude života, a filozofi su dekadenti „u službi nihilističkih religija“.«¹⁸ Čovjekovo 'još dovoljno bogato tlo' je prazno u nihilizmu. Njegova volja nema cilja za koji će biti spremna dati sebe. Takvim mišljenjem, čovjek u nihilizmu tone u svakodnevno besciljno lutanje zemljom, prateći put od jedne požude do druge. Ne postoji klica koja ga dijeli od majmuna: »Prevalili ste put od crva do čovjeka i puno je toga u vama još crv. Negda ste bili majmuni, a i sad je još čovjek više majmun od bilo kojeg majmuna.«¹⁹ Životinja se ne nada, ona ne žrtvuje sebe i druge za viši cilj. Put koji si čovjek treba zadati je moguć samo njemu, no ako ga ne napravi, ostaje životinjom. Stanje slabog čovjeka bez cilja je beznadno, jedva egzistirajuće, dakle može se reći da nihilizam:

»"nije uzrok, nego tek logika decadence", on je njezin izraz nastao kroz nametanje vrijednosti protivnih životu, mržnji prema rangiranju i pokušaj stvaranja »istinskoga« svijeta. Nihilizam dovodi do obezvređivanja starih vrijednosti te ispražnjenosti svijeta i života od smisla. Stoga za Nietzschea nihilizam predstavlja patološko međustanje. Dosadašnji vrijednosni sudovi decadence shvaćeni su kroz pojam iscrpljenosti koja prati dugu vladavinu protuživotnih instinkata vladajućih kršćanskomoralnih sistema. Dvadeset stoljeća njihove vladavine dovelo je do postupnog nasljednog slabljenja volje u svim vidovima života: fiziološkom, društvenom, znanstvenom, političkom, umjetničkom. Slabi su rađali i odgajali slabe, krijući svoju prikraćenost moralom koji ih je štitio od nihilizma, pridajući im metafizičku vrijednost.«²⁰

Čovjek je kroz čitavu povijest pridavao najbolje opise, te je rezervirao nabolje kvalitete za Boga. Skrušeno mu se klanjao i smanjivao svoju vrijednost što je više mogao kako bi prikrio svoju

¹⁶ Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: Šareni dućan, str. 13

¹⁷ Jelkić, Vladimir & Reškovic, Livija. 2011. Nietzscheovo poimanje života. Križevci: Cris 13(1). 145–155, str. 149.

¹⁸ Jelkić, Vladimir & Reškovic, Livija. Nietzscheovo poimanje života, str. 151.

¹⁹ Nietzsche, Friedrich. Tako je govorio Zaratustra, str. 9.

²⁰ Jelkić, Vladimir & Reškovic, Livija. Nietzscheovo poimanje života, str. 151.

slabost. Bog je bio velik i jedini vrijedan divljenja. On je uvijek ohrabrivao slabe i siromašne, bogati i moćni su bili nerazumni jer ovaj svijet nije jedini. Tko je dovoljno lud da preda samoga sebe ovoj zemlji i njenim plodovima ako se ima na umu drugi, bolji svijet. Tako su se, prema Nietzscheu, tješili oni slabe volje. No, jednoga dana mahnuti čovjek na sred trga uzvikuje: »Bog je mrtav! Bog ostaje mrtav! A mi smo ga usmrtili! Kako da se utješimo, mi ubojice nad svim ubojicama?«²¹ Što se događa kada čovjek ubije ono najsvetije i jedino čemu se klanjao? Sve nade i očekivanja koja je imao umiru zajedno s njim. Tko ne bi potonuo u nihilizam ako bi mu se uništila vjera u drugi svijet? Sve kulture građene na polaganju nade u svijet nakon ovoga se ruše. Čovjek tada luta po svijetu kao dijete bez roditelja. Nekada je imalo nekoga tko će mu reći što smije i što mu je zabranjeno, ono nije imalo brige jer je netko uvijek pazio na njega. Pravila i tradicije su bili tu prije njega, on nije morao ništa stvarati, samo slušati što mu se reklo i uživati u pravilima i ograničenjima. Koliko je pogubno za takvo dijete slabe volje izgubiti onoga tko mu govori pravila i nameće svoj put. Svijet koji je nekada poznavalo je sada zaboravljen poput sna. Tko će mu reći što mu je činiti?²² Svijet takvom djetetu više nema smisla jer ono ne može stvoriti svoja pravila, stoga izjavljuje: 'Svijet i ništa na ovome svijetu nema smisla!' Ono će tu stati i ostati uronjeno u svoj nihilizam. »Nihilizam je kraj jednoga razdoblja bolesti života i najava novoga razdoblja. On predstavlja međurazdoblje u kojem umire Bog, kako bi se rodio nadčovjek.«²³ O nadčovjeku i spasu iz nihilizma će se pisati kasnije, no važno je uvidjeti da je nihilizam prazno mjesto između smislenog života (metafizika i religija) i života kojemu se pridodao smisao (nadčovjek). Nadalje, ovaj problem ne može biti riješen nekim velikim znanstvenim otkrićem: »Nihilizam je, dakle, za Nietzschea temeljna duhovna nit zapadne kulture, metafizička kriza koja ne može biti prekrivena ni znanstvenom spoznajom ni lažnim optimizmom napretka. Temeljni problem modernoga čovjeka i filozofije uopće postaje njegova egzistencija, koja je bez cilja i svrhe.«²⁴ Ova situacija koja se razvijala preko dvije tisuće godina je kriza koja se tiče same čovjekove egzistencije, stoga se odgovori ne mogu tražiti u biologiji ili matematici. Ovo stanje svijesti se može promijeniti samo ako se promijeni svijest sama. Napokon je čovjek svjestan svoje ograničenosti naspram nepristranog svemira. Beznađe i pesimizam su ono od čega Nietzsche bježi, on želi izliječiti nihilizam, jer vidi njegovu opasnost.

²¹ Nietzsche, Friedrich. 2001. *The Gay Science*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 120.

²² Ova metafora je pokušaj prikazivanja stanja čovjekova duha u svijetu bez Boga u obliku djeteta bez roditelja. Kako je za čovjeka Bog, tako je i za dijete roditelj vrhovni sudac i zakonodavatelj.

²³ Jelkić, Vladimir & Reškovic, Livija. 2011. Nietzscheovo poimanje života. *Križevci: Cris* 13(1). 145–155, str. 151.

²⁴ Milić, Mladen. 2012. Doprinos misli Friedricha Nietzschea razumijevanju nihilističnosti postmoderne i njezina odnosa prema kršćanstvu. *Đakovo: Diacovensia : teološki prilozi* 20(3). 319-338, str. 342.

3.2 Camusov apsurd

Camus u *Mitu o Sizifu* piše:

»Dogodi se da se scenografija sruši. Ustajanje, tramvaj, četiri sata u uredu ili tvornici, obrok, tramvaj, četiri sata rada, obrok, spavanje i Ponedjeljak Utorak Srijeda Četvrtak Petak i Subota u istom ritmu—ovaj se put lako prati većinu vremena. Ali jedan dan se javlja "zašto" i sve počinje u tom umoru prošaranom čuđenjem. "Počinje" — ovo je važno. Umor dolazi na kraju činova mehaničkog života, ali u isto vrijeme i inaugurira impuls svijesti. Budi svijest i izaziva ono što slijedi. Ono što slijedi je postupno vraćanje u lanac ili je to definitivno buđenje. Na kraju buđenja dolazi, s vremenom, posljedica: samoubojstvo ili oporavak.«²⁵

Kada se počne čitati ovaj ulomak, odmah se na početku vidi riječ 'scenografija'. Scenografija koje predstave? Ta predstava je svakodnevnica prosječnog modernog čovjeka. Kao što je rečeno, ona se nekada sruši i taj je čovjek suočen sa svojom egzistencijom. Zastor običnog dana nekada padne i otkriva se 'backstage', te se vidi da je on - prazan. Iza kulisa života ne postoje redatelji, kostimografi, rekviziteri, pa čak ni šaptači. Predstava koja se svaki dan ponavlja nema smisao. Zašto ustati, putovati, raditi, jesti, spavati i nekada odmarati? To je nelagodno 'zašto?' pitanje koje nas ili 'vraća u lanac ili definitivno budi'. Nije lagano postaviti si to pitanje, možda je to i razlog zašto je toliko lagano i ne zahtijeva napor povratak predstavi. No, nekada nemamo izbora te se to pitanje samo nameće. Kada smo suočeni s time i potpuno se probudimo, prema Camusu nam ostaje ili samoubojstvo ili oporavak. Kada je čovjek suočen sa takvim pitanjem, počinje shvaćati kako je sve uzimao samo kao dio te predstave, te se nije propitivao o tome. Obuzima ga strava »osjetivši do kojeg stupnja nam je kamen stran i nesvodiv, kojim nas intenzitetom priroda ili krajolik mogu negirati. U srcu svega ljepota krije nešto neljudsko, a ova brda, mekoća neba, obrisi ovih stabala u ovom trenutku gube iluzorno značenje u koje smo ih zaodjenuli, sada su dalje od izgubljenog raja.«²⁶To je apsurd koji nas ponekad obuzme i ostavi nas bez riječi kojima bi ga mogli opisati. Sve što je oko nas i što nam je do prije nekoliko sekundi bilo shvatljivo samo po sebi, sada je nešto strano i nepojmljivo. Kamen koji je uvijek bio kamen i nije bilo potrebe propitkivati ga nas sada mami svojom neshvatljivošću. Tlo koje je gotovo uvijek čvrsto i sigurno, u trenutcima apsurd propada i vuče nas dolje zajedno sa sobom. Značenja koja pridodajemo svemu se mogu naći posvuda. Ljudi traže smisao i veze u svemu što dotaknu, nijedan kutak svemira ne može biti nepojmljiv ili ostati neobjašnjen. Mjesec rođenja nas može opisati, auto koji netko vozi može reći puno toga o toj osobi, nečije ponašanje se svodi na čistu psihologiju. »Baš kao što ima dana kada pod poznatim licem žene, vidimo kao stranca onu koju smo voljeli prije nekoliko mjeseci ili godina, možda ćemo čak i poželjeti ono što nas iznenada ostavlja tako same. Ali to vrijeme još

²⁵ Camus, Albert. 1991. *The Myth of Sisyphus and Other Essays*. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books, str. 5.

²⁶ Camus, Albert. *The Myth of Sisyphus and Other Essays*, str. 5.

nije došlo. Samo jedno: ta gustoća i ta neobičnost svijeta je apsurd.«²⁷ Čovjek koji se nađe u toj poziciji gdje mu je svijet neobičan i dalek postaje stranac u svome svijetu. Shvaća kako ga nikada ne može spoznati, kako ne postoji cilj ili njegova svrha, sve što je uvijek vjerovao se sada čini smiješnim. Ne možemo ni spoznati sami sebe: »Ova nelagoda pred čovjekovom vlastitom nehumanošću, ovo nesagledivo posrtanje pred slikom onoga što jesmo, ta "mučnina", kako je naziva današnji pisac, također je apsurd. Isto tako i stranac koji nam u određenim sekundama dolazi u susret u zrcalu, poznati, a opet alarmantni brat na kojeg nailazimo u našim vlastitim fotografijama je također apsurd.«²⁸ To gledanje stranca koji bi trebao biti mi na slikama nas dovodi u pitanje o nama samima. Jesam li to stvarno bio ja? Gledajući nazad u našu prošlost pitamo se jesmo li stvarno proživjeli sve čega se sjećamo, što je s onim mnogobrojnim trenucima koje smo zaboravili? Ukratko, »Riječ apsurd odnosi se na sukob između ljudske sklonosti traženja urođene vrijednosti i smisla života i ljudske nesposobnosti da ih pronađe.«²⁹

3.3 Nietzscheov nihilizam i Camusov apsurd

Sada kada su pobliže opisani nihilizam i apsurd, mogu se proučiti njihove sličnosti i utjecaj Nietzschea na Camusa: »Zar ne vjerujete da smo svi mi odgovorni za nedostatak vrijednosti? I kad bismo svi mi koji dolazimo iz ničezma, iz nihilizma ili iz povijesnog realizma javno govorili da smo bili u krivu i da postoje moralne vrijednosti i da ćemo u budućnosti učiniti sve što je potrebno da ih utvrdimo i ilustriramo, ne smatrate li da bi ovo bio početak nade?«³⁰ Upravo je taj nedostatak vrijednosti ono što obilježava nihilizam koji Nietzsche opisuje. Nepostojanje (ili ubijanje) Boga je zajedničko nihilizmu i apsurd. Nema zakona koji dolazi izvana, koji je vječan i nepogrešiv, ne postoji netko tko nam može napisati pravila življenja. Camus propitkuje mogućnost promjene i stvaranja moralnih vrijednosti. Dakle, »Camus je prihvatio Nietzscheovu tvrdnju da se nihilizam odnosi na činjenicu da je ljudsko postojanje obilježeno osjećajem besmisla i da se ljudi često osjećaju nemoćnima u borbi protiv apsurd.«³¹ Međutim, iako su se slagali u tome, Camus predlaže drugačiji odgovor na nihilizam i besmisao. Kod Nietzschea će to biti nadčovjek, a kod Camusa Sizif i pobunjeni čovjek. No sigurno je kako je Nietzsche postavio pitanja koje je i Camus osjetio te su obojica pokušali pronaći svoj put:

»Nietzsche oblikuje Camusovu koncepciju modernog nihilizma. Kao što njegovi zapisi u bilježnici sugeriraju,

²⁷ Isto, str. 5.

²⁸ Camus, Albert. 1991. *The Myth of Sisyphus and Other Essays*. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books, str. 5.

²⁹ Tochukwu Arinze, Ambrose & Nnaemeka Onwuatuegwu, Ignatius. 2020. The Notion of Absurdity and Meaning of Life in Albert Camus Existentialism. *Open Journal of Philosophy* 10. 528-538, str. 530.

³⁰ Camus, Albert. 2008. *Notebooks, 1951-1959*.

³¹ Mordechai, Gordon. 2015. Camus, Nietzsche, and the Absurd: Rebellion and Scorn versus Humor and Laughter. *Philosophy and Literature* 39(2). 364-378, str. 366.

Nietzsche postaje katalizator za Camusovo razumijevanje o nihilizmu kao krizi kulture; on izaziva Camusa da identificira ispravan stav koji treba usvojiti prema apsurdnom svijetu. Nietzscheova psihologija također govori mnogo toga Camusovoj apsurdističkoj misli u *Mitu o Sizifu*.³²

Nietzsche je uspješno detektirao stanje nihilizma i njegovu opasnost, te je Camus također osjetio potrebu pronaći odgovor na njega. Prihvatio je njegovu procjenu stanja u društvu, te je od te točke krenuo rješavati odgovor na apsurd u kojemu se pojedinac utapa. O Sizifu kao heroju apsurdna i njegovoj povezanosti sa Nietzscheovom psihologijom će se opširnije pisati kasnije, no iz mnogih Camusovih djela se odražavaju Nietzscheove crte misli.

3.3.1 Samoubojstvo i zadnji čovjek

Samoubojstvo je jedan od odgovora na apsurd. Prva rečenica u *Mitu o Sizifu* je upravo o samoubojstvu: »Postoji samo jedan uistinu ozbiljan filozofski problem, a to je samoubojstvo.«³³ Upravo je to i prva pomisao koja nekome padne na pamet ako razmišlja o bijegu od negativnih strana života. Bilo bi vrlo teško argumentirati ako bi se trebalo dokazati kako život nije tragičan i mučan, o tome govori i Nietzsche u djelu *Rođenje tragedije*:

»Postoji stara priča koja kaže da je kralj Midas dugo vremena lovio mudroga Silena, Dionizovog prijatelja. Kad je Silen konačno pao u kraljeve ruke, kralj je pitao što je za čovjeka najbolje i najprobitičnije. Čvrst i nepomičan, polubog nije rekao ni riječ, sve dok konačno, na poticaj kralja, kreštavo se nasmijao i provalio u ove riječi: Bijedni, kratkovjeki rode, porode slučaja i pokore, što me siliš da ti kažem ono što ti je najkorisnije ne čuti? Ono od svega najbolje tebi je posve nedostižno: ne biti rođen, ne biti, ne biti ništa. Sljedeće pak za tebe ponajbolje jest – brzo umrijeti.«³⁴

Životne okolnosti guše čovjeka, a onoga koji nema oslonac religije, stavlja pred to pitanje. Uistinu je nužno odgovoriti na pitanje o samoubojstvu jer apsurd ne daje čovjeku smisao, te se muka življenja čini nepotrebnom i moguće ju je izbjeći. »U nekom smislu, kao u melodrami, samoubojstvo svodi na priznanje. To je priznanje da je život previše za vas ili da ga ne razumijete. No, nemojmo ići predaleko u takvim analogijama, nego se radije vratimo svakodnevnim riječima. to je samo priznavanje da to "nije vrijedno truda."«³⁵ Dakle, samoubojstvo je čovjekova izjava da je život pretežak za njega, to je čovjekova predaja pred neobjašnjivošću života i njegovom mukom. Religije i mitovi, priče i nade koje su se kroz povijest davale čovjeku su mu davale oružja kojima se može boriti protiv uzaludnosti života, te »svijet koji se može objasniti čak i lošim razlozima je poznati svijet. Ali, s druge strane, u svemiru odjednom lišenog iluzija i svjetla, čovjek se osjeća vanzemaljcem, strancem.«³⁶ Smrt Boga u društvu je ostavila golemu rupu smisla i nade koja je

³² Derek Illing, Sean. 2014. Between nihilism and transcendence : Albert Camus' dialogue with Nietzsche and Dostoevsky. LSU: Doctoral Dissertations, str. 12.

³³ Camus, Albert. 1991. The Myth of Sisyphus and Other Essays. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books, str. 1.

³⁴ Nietzsche, Friedrich. 2003. The Birth of Tragedy. Blackmask Online, str. 12.

³⁵ Camus, Albert. The Myth of Sisyphus and Other Essays, str. 2.

³⁶ Isto, str. 2.

vodila ljude kroz povijest. Kmetovi i seljaci su mogli prihvatiti svoju poziciju i službu većinski zbog obećanja o drugome svijetu. Tlo pod nogama koje se gubi nestankom religija ostavlja čovjeka da lebdi u crnilu svemira bez emocija i sažaljenja nad njim. Samoubojstvo se, u nestašici objašnjenja svijeta, nudi kao naizgled logičan izbor. Prihvaćanje apsurdna i svakodnevna borba protiv besmisla je iscrpljujuća i nezavidna pozicija koja mora biti riješena. Kao što je rečeno, samoubojstvo je priznavanje da je život pretežak, odustaje se od borbe i duh se predaje. Nietzsche također spominje ljude koji su izgubili tu bitku, te su pokleknuli pred nihilizmom, njihov je život bez borbe i samo žele ugodnu smrt: »Malko otrova kadikad: to stvara ugodne snove. I naposljetku puno otrova, za ugodno umiranje.«³⁷ U svome stilu, Nietzsche mrzi one koji se predaju, koji odbacuju život. Oslovljava takve ljude 'zadnjim ljudima', kao da gleda u budućnost i može vidjeti kako će izgledati svi ljudi ako se ne odupremo nihilizmu i utonemo u njega. Proročanskim ih riječima opisuje: »Gledajte! Pokazujem vam *zadnjeg čovjeka*. »Što je ljubav? Što je stvaranje? Što je čeznuće? Što je zvijezda?« - tako pita zadnji čovjek i trepće [...] Napustili su predjele gdje je bilo trpko živjeti: jer potrebna im je toplina. Ljube još susjeda i trljaju se o nj: jer potrebna im je toplina.«³⁸ Takav zadnji čovjek smatra kako je shvatio svijet, sreća je njegova i nema potrebu za stvaranjem. Samoubojstvo mu nije strano, jer je ugodno zbog toga što ukida probleme. Dakle, »Nietzsche je odbacio one oblike nihilističkog samoubojstva – koji su zapravo znakovi dekadencije – kao moguće rješenje zagonetke postojanja.«³⁹ Samoubojstvo je odgovor slabog čovjeka, koje Nietzsche prezire. Camus pokušava pokazati kako samoubojstvo nije dobar odgovor na apsurd:

»Može se misliti da samoubojstvo slijedi nakon revolta — ali pogrešno. Jer to ne predstavlja logičan ishod pobune. Zapravo je suprotno zbog privole koju pretpostavlja. Samoubojstvo je, kao i skok, prihvaćanje u svojoj krajnosti. Sve je gotovo i čovjek se vraća svojoj bitnoj povijesti. Njegovu budućnost, svoju jedinstvenu i strašnu budućnost - on vidi i žuri prema njoj. Na svoj način, samoubojstvo rješava apsurd. Zahvaća apsurd u istoj smrti. Ali ja znam da bi se održao na životu, apsurd se ne može riješiti. On bježi od samoubojstva u onoj mjeri u kojoj jest istovremeno svijest i odbacivanje smrti. To je, na krajnjoj granici misli posljednjeg osuđenika, ta vezica koju unatoč svemu vidi nekoliko metara dalje, na samom rubu svoga vrtoglavog pada. Suprotnost samoubojstvu je, zapravo, čovjek osuđen na smrt. Taj revolt životu daje vrijednost. Rasprostranjen kroz cijeli život, vraća mu svoju veličanstvenost život.«⁴⁰

Revolt ili pobuna, o čemu će se više baviti kasnije, je ono što vraća veličanstvenost životu. Camus smatra kako apsurd treba opstati i treba mu se odupirati. To nije moguće nakon smrti, jer »Camus je ovdje prigovorio da će samoubojstvo samo značiti prepuštanje apsurd.«⁴¹ Dakle, Camus i Nietzsche se slažu kako samoubojstvo, kao bijeg od apsurdna i nihilizma i odgovor na besmisao,

³⁷ Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: Šareni dućan, str. 14.

³⁸ Nietzsche, Friedrich. Tako je govorio Zaratustra, str. 13-14.

³⁹ Stellino, Paolo. 2013. Nietzsche on Suicide. Nietzsche-Studien 42(1). 151–177, str. 175.

⁴⁰ Camus, Albert. 1991. The Myth of Sisyphus and Other Essays. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books, str. 19.

⁴¹ Tochukwu Arinze, Ambrose & Nnaemeka Onwuatuwegwu, Ignatius. 2020. The Notion of Absurdity and Meaning of Life in Albert Camus Existentialism. Open Journal of Philosophy 10. 528-538, str. 529.

nije dobar te se mora naći drugi način za rješavanje čovjekove situacije.

3.3.2 Filozofsko samoubojstvo kao duh težine

Drugi odgovor na apsurd je filozofsko samoubojstvo, ili skok vjere. Camus ga i objašnjava i pokazuje zašto je nelogičan:

»To je prikladan način označavanja kretanja kojim misao negira sebe i teži da sebe transcendira u samoj svojoj negaciji. Za egzistencijaliste negacija je njihov Bog. Točnije, taj bog se održava samo kroz negaciju ljudskog razuma. Ali, poput samoubojstva, bogovi se mijenjaju s ljudima. Postoji mnogo načina skakanja, a najbitnije je skočiti. One otkupljujuće negacije, one krajnje proturječnosti koje negiraju prepreku koja još nije preskočena, mogu izvirati isto tako (to je paradoks na koji cilja ovo razmišljanje) iz određenog religijskog nadahnuća kao iz racionalnog poretka. Oni uvijek polažu pravo na vječno, i samo u tome se odlučuju na skok.«⁴²

Najvažnije je uočiti kako oni koji se odlučuju na takav skok je da polažu pravo na vječno, što se pokazuje kao nemoguće. Čovjek živi u apsurd i ideje vječnoga nisu moguće, stoga odluka vjerovanja u to nije logična. Negacija ljudskog razuma i pokušaj nadilaženja kako bi se riješio osjećaj apsurdna nisu dobar način dolaska do odgovora, jednako kao i samoubojstvo. No, vrlo je lako shvatiti zašto bi se netko mogao odlučiti na takav skok jer »želja da naši životi imaju smisao je vrlo snažna. Kada mislimo da naši životi imaju smisla, želimo nastaviti živjeti. Ipak, Camusova logika bi nas natjerala da odustanemo od svake nade i svakog pokušaja za nostalgичnim bijegom.«⁴³ Čovjekov mozak uvijek traži međusobne odnose između svih stvari i vrlo mu je teško shvatiti kako on sam nema svoj uzrok ili svrhu. Od samih početaka čovječanstva su se tražile više sile koje (nas gledaju i) daju našim životima smisao. Od Sunca kao božanstva, preko prirodnih pojava pa sve do Boga i ideala poput vječnog mira i ideje dobra. »Ništa logično ne priprema na vjeru. Iz tog razloga, Camus uzima slobodu da zove egzistencijalni stav 'filozofskim samoubojstvom'. Vjera u božansko uključuje napuštanje logičkog zaključivanja – the skok je bez logike. To je 'ekstremno prihvaćanje.«⁴⁴ Ako se želi doći do odgovora koji je najbliži istini, potrebno je pratiti razum i logiku, što ne dopušta stavljanje povjerenja u nešto božansko. Mora se ostati pri zemlji i ne izmisliti neku ideju koja bi služila kao odgovor na apsurd samo ako bi vjerovali u nju. To ekstremno prihvaćanje, iako je kroz povijest služilo kao pomoć i odgovor na pitanja na koja danas tražimo odgovor, nije dostatno i Camus zahtijeva praćenje logike i puteva koji ne zahtijevaju taj skok i nostalgичski bijeg. Poziva nas se natrag u borbu sa problemom, te se otkriva kako egzistencijalne filozofije nude samo bijeg od problema: »Da se ograničim na egzistencijalne filozofije, vidim da sve one bez iznimke sugeriraju bijeg. Kroz neobično razmišljanje, polazeći od apsurdna preko ruševina razuma, u zatvorenom svemiru ograničenom na ono ljudsko, posvećuju

⁴² Camus, Albert. 1991. *The Myth of Sisyphus and Other Essays*. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books

⁴³ Stoyles, Byron J. 2012. *Philosophical Suicide*. *Think* 11(30). 73–84, str. 78.

⁴⁴ Stoyles, Byron J. *Philosophical Suicide*, str. 79.

ono što ih slama i nalaze razlog za nadu u onome što ih osiromašuje. Ta prisilna nada je religiozna u svima njima»⁴⁵ Camus se ne želi odvojiti od početne točke za koju je siguran, apsurd ne ostavlja mjesta za Boga ili bilo kakvu nadu u nešto vječno, stoga svaki pokušaj nadilaženja razuma putem vjere i 'skoka' je, prema njemu, nemoguć i nelogičan. Navesti će nekoliko primjera u filozofiji, a među njima je Jaspers koji nemogućnost shvaćanja transcendentalnog upravo uzima kao dokaz njegovog postojanja. Camus se tome protivi i piše: »Tako apsurd postaje bog (u najširem značenju ove riječi) i ta nesposobnost razumijevanja postaje postojanje koje sve osvjetljava. Ništa logično ne priprema ovo rasuđivanje. Mogu to nazvati skokom.«⁴⁶ Kao što je već opisano, ne želi se pokušati vjerovati u bilo što izvan razuma, te Camus gleda na svaki skok vjere kao nelogičan. U to ne spada isključivo samo religija, nego bilo koje mišljenje koje negira razum i ukida čovjekovu borbu sa apsurdom. To može biti totalitarizam, koji je imao veliku moć u Camusovo doba. On potiče pojedinca na zaborav pojedinačnosti kako bi činio dobro za državu. To je također skok kojim se zaboravlja apsurd i besmisao te se misli o idealima savršene države i budućeg vremena. U takvoj situaciji pojedinac ne razmišlja o pitanjima svoje egzistencije i počinjava filozofsko samoubojstvo. Svojim riječima, Nietzsche spominje duh težine, kojega osuđuje i ne želi imati ništa s njim. Zaratustra govori o svome putu: »Mnogim sam putima i načinima dospijevao do svoje istine; nisam se samo po jednim ljestvicama verao uvis, gdje mi oko krstari po mojoj daljini. I nikad se nisam raspitivao za put – to mi je vazda bilo protiv ukusa! Radije sam pitao i kušao pute same.«⁴⁷ Ne želi se vjerovati u nekakav put koji treba slijepo slušati, do istine se dolazi isključivo individualno i na vlastiti način. Reći nekom kako treba imati vjere u nešto kako bi otkrio što je svijet i što je iznad njega se protivi takvom mišljenju. Nužno je hrvati se sa svojim razumom i boriti se protiv sebe sama kako bi se pokušalo doći do odgovora, ne postoje jedne ljestve za sve – jedan skok za sve.⁴⁸ Želi li se prijeći na drugu stranu treba »stajati i hodati i trčati i skakati i verati se i plesati.«⁴⁹ Duh težine želi jedan skok na drugu stranu i dobiti odgovore na pitanja koja ga muče. Potrebna je snaga i lakoća za pronalaženje svoga odgovora. Za takvu potragu je nužna i ljubav: »Treba naučiti sebe sama ljubiti – tako učim – neokrnjenom i zdravom ljubavlju: da čovjek izdrži sa sobom samim i ne tumara uokrug.«⁵⁰ Teško je izdržati sa samim sobom u trenucima kada se doživljava apsurd, upravo nas tada i žudnja za skokom vjere najviše vuče prema sebi. Samo

⁴⁵ Camus, Albert. 1991. *The Myth of Sisyphus and Other Essays*. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books, str. 11.

⁴⁶ Camus, Albert. *The Myth of Sisyphus and Other Essays*, str. 11.

⁴⁷ Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: Šareni dućan, str. 162.

⁴⁸ Naglašava se kako su i Camus i Nietzsche protiv unaprijed danih odgovora, te odbijaju pratiti tuđi put, umjesto kojeg zagovaraju samostalni pronalazak smisla.

⁴⁹ Nietzsche, Friedrich. Tako je govorio Zaratustra, str. 162.

⁵⁰ Isto, str. 160.

jedan skok je potreban za olakšanje od pritiska mučne egzistencije. Nietzsche i Camus traže okršaj sa stvarnošću, a ne bijeg. Pobuna i prkos naspram bilo čega što se krije ljudskom oku i razumu, koliko god to bilo obeshrabrujuće i tragično:

»Stoga se mora okrenuti. Kierkegaard bi mogao viknuti u znak upozorenja: "Kada čovjek ne bi imao vječne svijesti, kada bi u dnu svega postojala samo divlja, uzavrela sila koja proizvodi sve, i veliko i sitno, u buri mračnih strasti, ako je bezdanska praznina koju ništa ne može ispuniti ispod svega, što bi život bio nego očaj?" Ovaj vapaj vjerojatno neće zaustaviti apsurdnog čovjeka. Traženje onoga što je istinito nije traženje onoga što je poželjno. Ako bi želio izbjeći tjeskobno pitanje: „Što bi li život bio?" Čovjek se mora, poput magarca, hraniti ružama iluzije, zatim će apsurdni um, ne pomirivši se s lažima, radije neustrašivo prihvatiti Kierkegaardov odgovor: "očaj". Uzimajući sve u obzir, odlučna duša će uvijek uspjeti.«⁵¹

Kierkegaard je u pravu kada kaže da bi u takvom slučaju, gdje bi u dnu svega bila samo neispunjiva praznina, čovjekov život bio očaj. Za njega je možda i bolje što ne može doći do konačnog odgovora, jer bi mu realizacija da je sam na ovome svijetu bez smisla bila nepodnošljiva. Ovakvo stanje, gdje je otvorena mogućnost za vjeru, je pogodno za one kojima bi život bez smisla bio jednak paklu. Međutim, Camus govori, apsurdni čovjek nije obeshrabren takvim upozorenjem. On traga za istinom, a ne ugodnim odgovorom koji će mu olakšati život, zbog toga se ne odlučuje na samoubojstvo ili na filozofsko samoubojstvo. Za njega su ruže iluzije odvratne i pljuje ih čim ih okusi, jer je to njegov ukus: »Ni dobar, ni loš, ali moj ukus, kojeg se više niti sramim niti ga prikriam.«⁵² Stoga se odlučuje na hrvanje sa besmisлом, pobuna je njegov smisao života i dokle god živi neće posustati. Tijelo mu je potrebno, stoga se ne ubija, a vjera bi mu gušila nagon za traženjem istine.

4. Odgovor na besmisao

Dakle, zaključuje se kako su nihilizam i apsurd ono što vodi ova dva filozofa da pokušaju pronaći rješenje. Shvatili su kako ne mogu prihvatiti stanje svijeta i ljudske egzistencije onakvom kakva trenutno je. Smatrali su promjenu nužnom ako se želi poboljšati trenutno stanje. Takva promjena nije primarno ekonomske ili političke prirode, nego promjena svijesti, mišljenja i stanja duha čovjeka. Okolina i stanje svijeta je utjecalo na sve filozofe, uključujući i Camusa:

»Možda Camusova burna prošlost pomaže objasniti zašto su njegovi spisi tako svečani i zašto se njegovi likovi ne smiju puno i općenito ne pokazuju smisao za humor. Ovaj kontekst također može objasniti činjenicu da on nikada nije stvarno zamislio, kao što je jedan od njegovih mentora, Friedrich Nietzsche, učinio, da bi humor i smijeh, poput pobune, mogli predstavljati legitiman odgovor na nihilizam«⁵³

Depresija uzrokovana svjetskim ratovima baca tmurnu smjenu i na Camusove radove, gdje se teme smijeha, plesa i optimističnih opisa ne pojavljuju. Sigurno ne u istoj mjeri koliko kod Nietzschea,

⁵¹ Camus, Albert. 1991. *The Myth of Sisyphus and Other Essays*. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books, str. 14.

⁵² Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: Šareni dućan, str. 162.

⁵³ Mordechai, Gordon. 2015. Camus, Nietzsche, and the Absurd: Rebellion and Scorn versus Humor and Laughter. *Philosophy and Literature* 39(2). 364-378, str. 364.

koji je krasio svoje rečenice metaforama o plesu, pjevanju i smijehom. Njegovi su likovi u svome svijetu, uvijek zaokupljeni nečim, nemaju slobodu djeteta i mirnu savjest. Nadalje, »iako se čini da je Camus usvojio Nietzscheov pojam nihilizma, nije se složio s Nietzscheom oko najboljeg načina odgovora na ovaj fenomen. Za Nietzschea, rješenje za bankrot zapadnih koncepata i načina razmišljanja pred iracionalnim i često besmislenim svijetom ležalo je u rukama nekolicine iznimnih pojedinaca ("Übermensch") koji su bili sposobni stvoriti nove vrijednosti.«⁵⁴ To žrtvovanje ostalih za par pojedinaca koji stvaraju nove vrijednosti nije odgovaralo Camusu, te pronalazi vlastita rješenja za taj problem: »Za Camusa, potpuna svijest ili iznenadno iskustvo apsurdna napušta pojedinca s izborom: samoubojstvo, skok vjere ili pobuna.«⁵⁵ Dva od ta ponuđena tri izbora nisu dovoljno dobra kako bi ih se moglo opravdati kao rješenja za apsurd. Pobuna će se pokazati kao jedini izbor koji ostaje stajati nasuprot oštih valova apsurdna. Osim Camusa, ranije je spomenuto njegovo citiranje Nietzschea kako filozof mora živjeti svoju filozofiju, te se vidi kako je Nietzsche smatrao da je taj cilj još daleko na horizontu: »Što li nam sve u Njemačkoj ne manjka za tu hrabru očitost filozofijskog života! Tu se tek postupno oslobađaju tijela, dok su duhovi navodno odavno oslobođeni. A ipak je samo opsjena da je duh slobodan i samostojan ako se ta stečena neograničenost koja je u osnovi stvaralačko samoograničavanje svakim pogledom i korakom iznova ne dokazuje od jutra do mraka.«⁵⁶ Vidi se kako je uvidio da Njemačkom narodu treba još puno promjene kako bi oživjeli taj san filozofskog života. Ukazuje kako im duh nije slobodan, želi potaknuti na još više promjene. Tim promjenama bi došli do njegovog cilja koji će se uskoro opisati, a to bi bio, prema Nietzscheu, najbolji odgovor na besmisao svijeta.

4.1 Nietzscheov nadčovjek

Mnogo se toga može reći o Nietzscheovom pojmu nadčovjeka, no najbolje je opisati ga Zaratustrinim nadahnutim riječima: »Ondje sam, naime, pokupio s puta i riječ »nadčovjek«, kao i to da je čovjek nešto što se ima prevladati - da je čovjek most, a ne nikakva svrha: slaveći sebe zbog svojega podneva i večeri, kao puta prema novim jutarnjim rumenilima.«⁵⁷ Dakle, nadčovjek je ono što čovjek još nije, on je ono prema čemu čovjek mora stremiti. Čovjek nije svrha ili završen, s njime ne završava put duha. Nietzsche je kroz Zaratustru to rekao ljudima na trgu, no svjetina nije čula što je on imao za reći: »Vi viši ljudi, ovo naučite od mene: na trgu nitko ne vjeruje u više ljude. Pa ako hoćete, onda zborite, samo naprijed! No svjetina trepće očima: „svi smo mi jednaki“.

⁵⁴ Mordechai, Gordon. 2015. Camus, Nietzsche, and the Absurd: Rebellion and Scorn versus Humor and Laughter. *Philosophy and Literature* 39(2). 364-378, str. 366-367.

⁵⁵ Tochukwu Arinze, Ambrose & Nnaemeka Onwuatuegwu, Ignatius. 2020. The Notion of Absurdity and Meaning of Life in Albert Camus Existentialism. *Open Journal of Philosophy* 10. 528-538, str. 530.

⁵⁶ Nietzsche, Friedrich. 2003. Schopenhauer kao odgajatelj. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 19.

⁵⁷ Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: Šareni dućan, str. 164-165.

„Vi viši ljudi“ - tako trepće svjetina - „nema viših ljudi, svi smo mi jednaki, čovjek je čovjek, pred Bogom smo svi jednaki!“⁵⁸ Zaratustra razočarano govori o ljudima koji ne razumiju njegovu poruku. Još su vezani za svoje prijašnje zakone i moral, vjera u drugi svijet i pokora ih sprječava od stremljenju ka nadčovjeku. Čovjek koji smatra da je on onaj koji zaustavlja razvoj ne može biti most. Vjera u Boga im govori kako su svi jednaki, te iz toga proizlazi kako nitko ne može biti iznad njih, nadčovjek im je stran. Zaratustra im odgovara: »Pred Bogom! No sad je taj Bog umro. A pred svjetinom nećemo biti jednaki. Vi viši ljudi, uklonite se s trga!«⁵⁹ Jednakost je nešto što se u modernome svijetu poštuje i prema čemu se mora stremiti. Ljudi vide pravdu u jednakosti, nitko ne može biti bolji od bilo koga jer su svi ljudi. Zaratustra to ne želi. Ako se nadčovjek želi ostvariti, mora se shvatiti kako jednakost ne može postojati. Napredak nije moguć ako nitko nije bolji ili lošiji od drugoga. Neki bi rekli kako je opis nadčovjeka opis zla i okrutna čovjeka: »“Čovjek mora postati boljim i gorim“ - tako učim ja. Najveće je zlo potrebno za nadčovjekovo najveće dobro. Možda je bilo dobro za onoga propovjednika male čeljadi što je zbog čovjekova grijeha patio i nosio ga. A ja se radujem velikom grijehu kao svojoj najboljoj utjesi.«⁶⁰ Nadčovjek je iznad pojedinca, zlo mu je potrebno ako želi ostvariti svoje dobro. Moglo bi se reći kako je zao onaj koji ne želi jednakost za sve, no nadčovjek zna kako to nije moguće, svjetina će ga nazvati zlim. Unatoč takvom naizgled okrutnom opisu, Zaratustra slavi ples i smijeh. Smijeh je prihvaćanje svijeta, smijeh je ljubiti ovu zemlju:

»Koji je najveći grijeh bio dosad ovdje na zemlji? Nisu li to bile riječi onoga što je rekao: »Ajme onima koji se ovdje smiju!«? [...] On - nije dovoljno ljubio: inače bi i nas ljubio, nas koji se smijemo! Ali on nas je mrzio i rugao nam se, obećao nam je lelek i škrgut zubi. [...] Sklonite se s puta takvim bezuvjetnostima! To je ubog i bolestan soj: oni zlovoljno gledaju na ovaj život, opak pogled upravljaju na ovu zemlju. Sklonite se s puta takvim bezuvjetnostima! U njihovim su teške noge i zaparna srca - oni ne znaju plesati. Kako bi takvima zemlja mogla biti laka?!«⁶¹

Nietzsche ovdje očito piše protiv religije jer nazivaju smijeh grijehom. Osim toga, njihov pogled na ovaj život i ovu zemlju ga ljuti jer ju ne žele zagrliti. Ne ljube dovoljno ovaj život jer čekaju onaj drugi koji slijedi. Zaratustra želi čovjeka koji pleše, kojemu je zemlja laka. Dosta mu je teškog hoda i tmurnih lica koji odbacuju ovaj život i gledaju na njega samo kao čekaonicu za vječnost. U toj čekaonici nema mjesta smijehu, nervozno gledaju oko sebe mrzeći sve što ugledaju. Igra im je strana, nemaju više dijete u sebi, zaboravili su se smijati, lica su im naborana od namrgođenih pogleda i osuđujućih riječi. Obje su im noge čvrsto na zemlji koju preziru, a sunce im ide u oči. Plesačima je sunce svjetlo, a zemlja mekana pozornica, korak im je lak te se svaki pretvara u skok. Nadčovjek je onaj koji pleše.

⁵⁸ Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: Šareni dućan, str. 240.

⁵⁹ Nietzsche, Friedrich. Tako je govorio Zaratustra, str. 240.

⁶⁰ Isto, str. 242.

⁶¹ Isto, str. 248.

4.1.1 Tri preobrazbe prema nadčovjeku

Sada kada je nadčovjek opisan, ili barem stavljen nasuprot preziratelja zemlje, može se i pronaći put koji ljudski duh prolazi kako bi došao do cilja. Kao što će i Camus opisati pobunjenog čovjeka i kako on nastaje, tako i Nietzsche opisuje kroz Zaratustru: »Imenujem vam tri preobrazbe duha: kako duh biva devom, i deva lavom, i djetetom naposljetku lav.«⁶² Dakle, put do djeteta, drugim riječima nadčovjeka, iziskuje od čovjeka težak put koji mora proći kroz život. Za to je potrebna snažna volja, koja mora biti jača od lanaca koji drže čovjeka pokorenim. Prvo se opisuje duh deve: »Što je teško? Tako pita tegleći duh, i stoga kleči, poput deve, i hoće biti dobro natovaren. [...] Sve to najteže uzimlje na se tegleći duh: nalik devi što natovarena hrli u pustinju, tako duh hrli u svoju pustinju.«⁶³ Čovjek koji poput deve želi biti natovaren najtežim zakonima i moralima je prvi stadij prema nadčovjeku. On ne stvara svoje zakone ili norme, nego ih ponosno i sretno prima, te osjeća zadovoljstvo u ispunjavanju tuđih zakona. Naravno, opet se uspoređuje sa religijom gdje su svi zakoni i moral dani čovjeku od Boga, te je pokoravanje i služba ključni dio. Važno je primijetiti kako »samo podvrgavanjem samog sebe u punoj težini ovih normi i vrijednosti duh može iskusiti njihovu opresivnost. Ako zakoni i istine tradicije nisu u početku shvaćeni ozbiljno, onda oni nisu »vrijednosti« u punom smislu te riječi.«⁶⁴ Potrebno je osjetiti potpunu snagu nametnute volje, no za to se ne treba truditi. Svakome se od samoga rođenja nameću pravila koja mora poštivati ili će biti kažnjen, bilo na ovome ili na onome svijetu. Ta pravila postanu toliko internalizirana da se misli kako su ona došla iznutra, te je teško procijeniti što smo sami stvorili. Upravo zbog toga im se prvotno treba potpuno predati, gdje se dolazi do sljedećeg stanja duha: »Stvoriti sebi slobodu i sveto Ne i od same dužnosti: za to se, braćo moja, potrebovalo lava. Prisvojiti sebi pravo na nove vrijednosti – to je najstrahotnije prisvajanje za tegleći i ponizni duh. Odista, grabljenje je to za nj i stvar grabljive zvijeri.«⁶⁵ Najveći grijeh za onoga koji je ponizan je pobuna i suprotstavljanje onome kojemu se klanja. Tek kada čovjek skupi dovoljno snage i divlje grabljivosti kako bi osvojio svoju slobodu može postati lavom. To suprotstavljanje i odupiranje zakonima je između čovjeka i nadčovjeka. Nije čovjek jer se otrgnuo od nametnutih zakona i uobičajenih pravila, no nije nadčovjek jer još ne može stvoriti svoje zakone. Deva gleda na onoga koji se bori za svoje vrijednosti kao divljaka, divlju zvijer koja je dovoljno luda suprotstaviti se gospodararu. »Zašto se boriti za nešto svoje, ako je ono što imamo dobro?«, deva se pita. No, put prema nadčovjeku je

⁶² Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: Šareni dućan, str. 21.

⁶³ Nietzsche, Friedrich. Tako je govorio Zaratustra, str. 21.

⁶⁴ Mordechai, Gordon. 2015. Camus, Nietzsche, and the Absurd: Rebellion and Scorn versus Humor and Laughter. *Philosophy and Literature* 39(2). 364-378, str. 367.

⁶⁵ Nietzsche, Friedrich. Tako je govorio Zaratustra, str. 22.

popločan ciglama te ludosti. Samo oni koji unište nametnute ideale imaju dovoljno prostora za stvaranje svojih. Ispisane ploče zakona ne dozvoljavaju prepravljavanje ili nadopisivanje, potrebno ih je uništiti i napisati nove. I tek onda, kada je duh prešao od deve, koja prihvaća sve nametnuto i podvrgava se izvanjskome, do lava koji govori Ne, koji želi svoju slobodu i autonomnost se može doći do duha djeteta: »Nevinost je dijete i zaborav, novo započinjanje, igra, kotač što se okreće iz sebe sama, prvo gibanje, sveto kazivanje *Da*. *Da*, za igru stvaranja, braćo moja, potrebuje se jedno sveto kazivanje *Da*: *svoju* volju hoće sad duh, *svoj* svijet osvaja sebi izgubitelj svijeta.«⁶⁶ U opisivanju djeteta se ujedno opisuje i nadčovjek, njegova nevinost i igra ga dijeli od svih ostalih. Smijeh i ples su odlike nadčovjeka, on je onaj koji govori *Da* zemlji. Kada se kroz lava izgubi sve ono što nam je dano, ostaje svemir koji nije moralan, spreman primiti boju sa našeg kista. Prazan papir je ono što vidi dijete, njega kroz igru ispunjava i stvara svoj svijet. Neizmjereno je teško biti nadčovjek, te su ovi stadiji kroz povijest rijetko ostvareni, no unatoč tome nam daju do znanja kako je Nietzsche zamišljao čovjekovo postajanje nadčovjekom kroz promjene stanja duha.

4.1.2 Nadčovjek u vječnom povratku vremena

Misao o vječnom povratku vremena je za Nietzschea zastrašujuća, ali i ključna za njegovu filozofiju. Pokušao ju je prikazati na nekoliko načina: »Ova duga ulica što vodi prema natrag: vuče se do u vječnost. A ona duga ulica što vodi prema naprijed - druga je vječnost! [...] kod ove veže, sastaju se. Ime veže napisano je gore: "Čas" [...] Nije li sve ono što od ovih stvari može trčati već jednom moralo pretrčati tu ulicu? Nije li se sve ono što se svim stvarima može dogoditi jednom već moralo dogoditi, učiniti, protrčati?«⁶⁷ Ova misao mu nije bila nova ili strana, no jednoga dana mu je ona »koja mu je otprije bila poznata kao religijska fantazija, i misaona intuicija sada mu se javila autoritarno, kao da se radi o strogoj znanosti.«⁶⁸ Ta misao bi uvijek morala biti u nadčovjekovim mislima, jer ona čini svaki trenutak svetim zbog toga što se on vječno ponavlja. Vječno vraćanje je, kao što je rečeno, zastrašujuće: »U njegovim se bilješkama ne govori samo o ushićenju, nego i o užasu i grozi koje izaziva ta spoznaja i o poteškoći njezina inkorporiranja. Poslije će sposobnost inkorporacije te spoznaje gotovo smatrati obilježjem nadčovjeka.«⁶⁹ Teško je zamisliti svaki trenutak boli ponavljan nebrojeno mnogo puta, no Nietzsche, koji je iskusio mnogo bolesti i fizičkih tegoba tijekom života, je prihvatio tu misao te ju dočekaao sa otvorenim rukama. Još jedan opis vječnog povratka vremena u *Radosnoj znanosti* glasi:

»Kako ti je kada se jednog dana ili noći demon došulja u tvoju najusamljeniju usamljenost i kaže ti: »Ovakav život kakvim sada živiš i kakvim si živio, morat ćeš živjeti još jednom i još bezbroj puta; i u tome ne će biti ničeg novog, nego će ti se morati vratiti svaka bol i svako uživanje i svaka misao i uzdah i sve neizrecivo malo i veliko u tvom

⁶⁶ Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: Šareni dućan, str. 22.

⁶⁷ Nietzsche, Friedrich. Tako je govorio Zaratustra, str. 130.

⁶⁸ Safranski, Rüdiger. 2021. Nietzsche, biografija njegove misli. Zagreb: Znanje, str. 195.

⁶⁹ Safranski, Rüdiger. Nietzsche, biografija njegove misli, str. 196.

životu, i sve istim redom i posljedicom — a isto tako ovaj pauk i ova mjesečina među drvećem, a isto tako ovaj trenutak i ja sam. Vječni pješčani sat postojanja ponovno će se okretati — a i ti sa njim, zrnce prašine od prašine!« Nećeš li se baciti na noge i škrgutati zubima i proklinjati demona, koji je tako govorio? Ili, jesi li jednom doživio silan trenutak, kada bi mu mogao odgovoriti: »Ti si bog i nikad nisam čuo nešto božanskije?« Kada te obuzme ta misao, ona će te, kakav si, preobraziti i možda smrviti; pitanje kod svega i svakog: »Hoćeš li to jednom ili bezbroj puta?« kao najveća težina ležat će na tvom djelovanju! Ili kako bi mogao sebi i svom životu postati dobar, da ništa više ne tražiš, nego poslije tog vječnog potvrđivanja i zapečaćivanja?«⁷⁰

Ovdje je ta misao, u klasičnom Nietzscheanskom stilu, postavljena kao pitanje. Pitanje koje stavlja naš cijeli život i svaki trenutak u njemu na vagu, jer se pitamo želimo li zauvijek proživljavati naš cijeli život i svaki njegov trenutak onakvim kakvi su bili. Upravo ovo pitanje bi bacilo sve mrzitelje ovoga života na tlo, njihov bi se svijet urušio, samo onaj koji živi svaku sekundu onako kako on želi može vidjeti takvoga demona kao najvećeg anđela. Nadčovjeka se može zamisliti kao tu osobu, jer je on onaj koji ljubi ovaj svijet i sve što mu se događa, i nijedna sekunda, bilo ona sekunda najveće patnje ili sreće mu ne bi bila nepoželjna. »Ako je on jedan od onih koji su još nesavršeni i neispunjeni, ako još uvijek smatra da demonska doktrina utapa njegovu dušu u strahu, onda bi mu to moglo poslužiti kao najveći mogući poticaj njegovoj "volji za moć" i njegovoj čežnji za tom radosnom afirmacijom sebe i života koji bi mu omogućio da "ne žudi ni za čim toliko gorljivo kao za ovom krajnjom vječnom potvrdom".«⁷¹ Iako se Nietzsche borio protiv zadanih morala, kroz ovakvo postavljanje svijeta ipak potiče čovjeka da se pita o kakvoći njegova svakodnevnoga života i njegovih djela. »Mislim da možemo reći da nam vječno ponavljanje pokazuje užas postojanja. Bez obzira što govorite o svom životu, bez obzira koliko tvrdite da ste bili sretni, bez obzira na to koliko optimistično gledate na to, prijetnja vječnog ponavljanja otkriva osnovni užas u svakom životu.«⁷² Svaki sretni čovjek smatra kako mu je život ograničen. U trenutku kada nestane, više ga nikada neće opet biti, stoga na patnju može gledati kao na nešto prolazno, a na sreću kao na nešto što mu olakšava egzistenciju. No, ako se postavi takvog čovjeka nasuprot ovakvog pitanja, može se samo nagađati ako bi on ostao sretan. Može li se prihvatiti svaki trenutak dosade, nelagode, boli i muke isto poput trenutaka mira, radosti, sreće i zadovoljstva?⁷³ Nadčovjek može biti jedino onaj koji u potpunosti shvati težinu vječnog povratka vremena i koji ususret svoje sudbine pleše sa smješkom na licu.

4.2 Camusov Sizif

Mitovi su se u filozofiji koristili od samih početaka, vrlo je poznato kako mnogi grčki filozofi

⁷⁰ Nietzsche, Friedrich. 2001. *The Gay Science*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁷¹ Kaufmann, Walter. 2014. *Nietzsche (Philosopher, Psychologist, Antichrist)*, str. 325.

⁷² J. Kain, Philip. 2007. *Nietzsche, Eternal Recurrence, and the Horror of Existence*. *The Journal of Nietzsche Studies* 33. 49-63, str. 56.

⁷³ Koncept vječnog povratka vremena je preširok kako bi ga se moglo dovoljno opisati u ovome radu, no u ovom ga se kontekstu gleda kao na pitanje koje vodi čovjeka prema nadčovjeku.

rado uzimaju mit kako bi objasnili svijet i ljudsko stanje: »Mitovi općenito, bilo da su grčke ili druge kulture, mogu ponuditi uvod u značajan način ljudskog razmišljanja koji je duboko usađen u našoj svijesti. Kad druga sredstva za rješavanje čovjekovih najdubljih pitanja propadnu, pravi mitovi opet mogu dati odgovore na ona snažna pitanja o prirodi čovjeka i svemira te o ulozi čovjeka unutar tog svemira.«⁷⁴ Jako je teško, gotovo nemoguće ako je vjerovati mnogim pokušajima i neslaganjima kroz povijest, opisati ljudsku egzistenciju. Riječi i ljudski jezik nisu dovoljni i ljudski razum ne može dostatno shvatiti i obujmiti čovjeka u svijetu. Zbog toga Camus koristi mit kao pokušaj prikazivanja apsurdna i potrebnog shvaćanja naše situacije: »Prema priči, Sizif je počinio brojne grijehove protiv bogova koji su varirali od krađe njihovih tajni, njegove mržnje prema smrti, njegovog prijezira prema njima do njegove strasti za životom. Zbog ovih je razloga progнан u podzemlje. Dobio je kaznu kotrljanja stijene do vrha brda i dopuštanja da se stijena otkotrlja na svoje početno mjesto.«⁷⁵ Zanimljivo je uočiti kako se direktno uspoređuje kazna sa našim životom. Može se iščitati kako je za ljude božja kazna to što ne mogu ostvariti svoju najveću želju – shvaćanje svijeta. Došli su do te razine svijesti gdje im život kao preživljavanje nije dostatan, no to im je omogućilo da shvate da ne mogu ostvariti svoju želju. Kako su bogovi kaznili Sizifa, tako su kaznili i čovjeka. Camus opisuje što je Sizifov kamen za čovjeka: »Kad se slike zemlje previše prilijepe za sjećanje, kad zvok sreće postane previše uporan, dogodi se da se melankolija pojavi u čovjekovom srcu: ovo je pobjeda kamena, to je sami kamen.«⁷⁶ Kamen odnosi pobjedu u hrvanju sa čovjekom kada se pojavi melankolija, kada čovjek posustane pod težinom svoje sudbine. Kao što nadčovjek ljubi zemlju i prihvaća sve što dolazi s njom, tako i Camus traži prihvaćanje svoje sudbine i opiranje kroz neodustajanje. Predaja od guranja kamena bi bila predaja od napretka prema nadčovjeku. Još jedna misao povezuje Sizifa i nadčovjeka – njihova ljubav prema zemlji i životu:

»Rečeno je da je Sizif, budući da je bio blizu smrti, nepromišljeno htio iskušati ljubav svoje žene. Naredio joj je da baci njegovo nepokopano tijelo nasred javnog trga. Sizif se probudio u podzemlju. I tamo, ljut zbog poslušnosti koja je tako suprotna ljudskoj ljubavi, od Plutona je dobio dopuštenje da se vrati na zemlju kako bi kaznio svoju ženu. Ali kad je ponovno ugledao lice ovoga svijeta, uživao u vodi i suncu, toplom kamenju i moru, nije se više želio vratiti u pakleni mrak. Podsjećanja, znakovi ljutnje i upozorenja nisu bila od koristi. Još je mnogo godina živio okrenut prema krivulji zaljeva, pjenušavom moru i osmjesima zemlje. Odredba bogova je bila potrebna. Merkur je došao i zgrabio drznika za ovratnik i, otimajući ga od njegovih radosti, silom ga je vratio u podzemni svijet, gdje je njegov kamen bio spreman za njega.«⁷⁷

I ovdje su, kao i u Zaratustrinom pripovijedanju, Bogovi protiv uživanja u ovome svijetu. Može

⁷⁴ Philips, Carter. 1978. Greek Myths and the Uses of Myths. The Classical Journal 74(2). 155-166, str. 155.

⁷⁵ Tochukwu Arinze, Ambrose & Nnaemeka Onwuatuwegwu, Ignatius. 2020. The Notion of Absurdity and Meaning of Life in Albert Camus Existentialism. Open Journal of Philosophy 10. 528-538, str. 531-532.

⁷⁶ Camus, Albert. 1991. The Myth of Sisyphus and Other Essays. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books, str. 24.

⁷⁷ Camus, Albert. 1991. The Myth of Sisyphus and Other Essays. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books, str. 23.

se zamisliti Zaratustru kako govori da ne ljube dovoljno čovjeka jer se ljute na onoga koji ljubi nešto što im je strano. Njegova ga je ljubav prema životu dovela do najveće kazne koju su bogovi mogli smisliti. Zanimljivo je kako se čovjek vrlo lagano poistovjećuje sa tim mitom. Svakome se, u trenutcima shvaćanja apsurdna, miris ruže, čaša hladne vode na vrući dan i zvijezde koje trepere kao ukrasi na nebu čine dalekim i čudnim. No opet, čak i kada shvaćamo uzaludnost tih stvari, ne možemo ih odbiti. Čovjek, poput Sizifa, ne želi ostaviti lice ovoga svijeta. »Njegov prezir prema bogovima, njegova mržnja prema smrti i njegova strast za životom su ga doveli do neizrecive kazne u kojoj je cijelo biće napregnuto da ne postigne ništa. Ovo je cijena koja se mora platiti za strasti zemlje.«⁷⁸ Kao što je rečeno prije, gdje se govorilo o samoubojstvu, odustajanje nije odgovor. Sizif je prihvatio tu kaznu jer bez muke koju doživljava ne bi mogao živjeti nasuprot apsurdna. Ako čovjek želi doživjeti iste vječno lijepe stvari koje su Sizifa dovele do takve kazne, morati će doživjeti jednaku sudbinu: »Za Camusa je ovaj mit i o položaju običnog radnika u modernom društvu, koji se trudi svaki dan u opresivnim uvjetima, ponavljajući iste svakodnevne zadatke za koje nema vidljive svrhe. Po njegovom mišljenju, nevolja i očaj mnogih radnika nisu ništa manje apsurdni Sizifovih.«⁷⁹ Rad bez kraja, svakodnevne muke koje ne prestaju, odmor koji služi samo kao odvajanje dva perioda rada i još mnogi naponi su jednaki kao i Sizifovi, stoga će Camus pogledati kako Sizif doživljava svoju sudbinu i koji je njegov stav prema njoj: »Kad kotrlja kamen uz planinu, Sizif je toliko uronjen u ogromnu količinu napora i discipline koji su potrebni da pomakne stijenu da vrlo malo misli o svojoj nesreći. Međutim, tijekom svog silaska, Sizif je slobodan razmišljati i čak reagirati na njegovu tragičnu sudbinu. Štoviše, on nije samo pri svijesti nego i buntovan i prezriv.«⁸⁰ Camus je rekao kako čovjek nema veliki osjećaj prisutnosti apsurdna svake sekunde. Dok radnik provodi dan u tvornici i dok Sizif kotrlja kamen, nemaju vremena promišljati o svojoj sudbini, njihove su ruke prilijepljene uz teški kamen. Tek kada se on otkotrlja dolje i oni moraju otići nazad na dno planine se pojavljuje mjesto za misao. Camus govori: »Ako se silazak tako ponekad izvodi u žalosti, može se dogoditi i u radosti. Ova riječ nije previše«⁸¹ Jako je teško zamisliti takvog čovjeka radosnog, no Camus nas ipak poziva da to učinimo. Odakle može doći sreća, ako smo osuđeni na uzaludan rad i znoj. Ne postoji cilj ili vanjska nagrada koja nas čeka nakon ovoga, stoga se spomenuta mora pronaći ovdje i sada, u ovim trenutcima guranja kamena i spuštanja niz planinu. Naravno da tuga postoji, samo bi luđak vidio ovu kaznu samo kao

⁷⁸ Mordechai, Gordon. 2015. Camus, Nietzsche, and the Absurd: Rebellion and Scorn versus Humor and Laughter. *Philosophy and Literature* 39(2). 364-378, str. 369.

⁷⁹ Mordechai, Gordon. Camus, Nietzsche, and the Absurd: Rebellion and Scorn versus Humor and Laughter, str. 369.

⁸⁰ Isto, str. 370.

⁸¹ Camus, Albert. 1991. *The Myth of Sisyphus and Other Essays*. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books

sreću, no ipak se one miješaju jedna sa drugom: »Tuga je tu posebno početku, kada Sizif postaje svjestan veličine i uzaludnosti zadatka koji je pred njim; radost dolazi poslije, od spoznaje da, unatoč svojoj okrutnoj kazni, može izabrati kako će odgovoriti na vlastitu sudbinu.«⁸² Čovjek ima slobodnu volju, nitko ga ne može natjerati da misli na određeni način ili da na određeni način gleda na stvari. U toj slobodnoj volji se krije i odgovor na muku, jer koliko god prazna i uzaludna njegova sudbina bila, ipak je uvijek u njegovoj moći da gleda kako on želi na nju. Dva djeteta mogu dobiti istu kaznu, no mogu imati posve različite reakcije. Jedno dijete će plakati i gledati na ukidanje televizije na jedan dan kao najgoru moguću sudbinu, dok drugo može prihvatiti kaznu i ne izgubiti svoju sreću. Jednako tako je i na čovjeku, kao i na Sizifu, da odluči kako će odgovoriti na svoju sudbinu. Radost je ta volja preko koje se bunimo i prkosimo vlastitoj nezavidnoj sudbini:

»Njegova sudbina pripada njemu. Njegov kamen je stvar. Isto tako, apsurdni čovjek, kada razmišlja o svojoj muci, ušutkava sve idole. U svemiru koji je iznenada ponovno utihnuo, uzdižu se bezbrojni zadivljeni glasovi zemlje. Nesvjesni, tajni pozivi, pozivi sa svih strana, oni su nužno naličje i cijena pobjede. Ne postoji sunce bez sjene, a bitno je poznavati noć. Apsurdni čovjek kaže Da i njegovi naponi hoće odsada biti neprestani. Ako postoji osobna sudbina, nema više sudbine, ili barem postoji, ali jedna za koju zaključuje da je neizbježna i vrijedna prezira. Za ostalo, on zna da je gospodar svojih dana. U tom suptilnom trenutku kada čovjek pogleda unatrag preko svog života, Sizif se vraća svome kamenu, u tom laganom zakretanju on razmišlja o tom nizu nepovezanih radnji koje postaju njegova sudbina, stvorena od njega, spojena pod njegovim okom sjećanja i ubrzo zapečaćena njegovom smrću.«⁸³

U trenutku promišljanja o apsurdnom i svijetu, smetnje i blještave plitke stvari koje svakodnevno zaokupljaju pažnju odmičući nas od pitanja o životu nestaju, te ostajemo samo mi i vječno, nerješivo pitanje egzistencije. Znojno i mučno hrvanje sa našom sudbinom nije lagano, zbog toga nas izlazi poput samoubojstva i predaja religiji (filozofskog samoubojstva) mame slatkim nektarom konačnih odgovora na beskonačna pitanja. U tišini svemira uočavamo ljepotu naše sudbine, nismo imali izbora u biranju proživljavanja iste, no možemo odlučiti kako ju doživjeti. Sumnje, negodovanja, osjećaj bespomoćnosti i očaj će uvijek vrebati, što nije neobično shvaćajući težinu kamena koji guramo uz planinu. No, Camus kaže kako je to cijena pobjede, bez njega pobuna ne bi bila moguća. Samo oni koji su doživjeli veliku samoću mogu u potpunosti shvatiti važnost društva. Čovjek koji poznaje glad je svjestan koliko je blaženstvo biti sit. Čovjek koji se spušta niz planinu kako bi opet gurao kamen osjeća prezir prema njemu, ali ga radost ne napušta jer ju pronalazi u svojoj slobodi. Čovjek ima slobodu, koliko god se to nekada smatralo smiješnim i nemogućim. Ako mu je volja snažna i nepokolebljiva, ne postoji kamen dovoljno težak ili bol dovoljno jaka da ga uništi. Naposljetku, »sama borba prema visinama je dovoljna da ispuni čovjekovo srce. Čovjek mora zamisliti Sizifa sretnim.«⁸⁴ To je zadnja rečenica *Mita o Sizifu* i

⁸² Mordechai, Gordon. 2015. Camus, Nietzsche, and the Absurd: Rebellion and Scorn versus Humor and Laughter. *Philosophy and Literature* 39(2). 364-378, str. 370.

⁸³ Camus, Albert. 1991. *The Myth of Sisyphus and Other Essays*. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books, str. 24.

⁸⁴ Camus, Albert. 1991. *The Myth of Sisyphus and Other Essays*. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books,

Camus nas ostavlja inspirirane i spremne na promjenu pogleda na sudbinu. Nietzscheovo i Camusovo prihvaćanje sudbine podsjeća čitatelja kako je moć promjene u njemu, i da hrvanje sa pitanjima života nikada neće prestati, ali posjedujemo slobodu volje koja može pretvoriti bilo koji kamen u izvor čovjekove sreće.

4.3 Pobjunjeni čovjek

Iz Siziifa kao heroja apsurdna se rađa pobjunjeni čovjek koji određuje svoju slobodu. Važno je opisati kontekst u kojemu je ovo djelo napisano: »Racionalizacija ubojstva, koja se u totalitarnim režimima 20. st. pokazala naročito pogubnom, predstavljala je skandal koji je bitno utjecao na Camusov poziv na povratak izvorima pobune, što znači i povratak moralnim vrijednostima.«⁸⁵ Osjećao je potrebu pozvati ljude na promišljanje o tadašnjoj situaciji u svijetu i o podržavanju ubijanja nevinih u svrhu neke daleke utopije. Zbog toga govori kako »moramo ispitati našu poziciju u odnosu na ubojstvo. Ako ubojstvo ima racionalne temelje, onda smo naše razdoblje i mi sami racionalno posljedni. Ako nema racionalnih temelja, onda smo ludi i nema druge nego pronaći neko opravdanje ili okrenuti glavu.«⁸⁶ U djelu pokušava doći do odgovora i naposljetku, granica do kojih čovjek mora doći u apsurdnome svijetu. U *Mitu o Siziifu* je zaključio kako je samoubojstvo neopravdano jer umjesto pobune, u potpunosti prihvaća apsurd: »Ovdje se vidi koliko je iskustvo apsurdna daleko od samoubojstva. Može se misliti da samoubojstvo slijedi nakon revolta — ali pogrešno. Jer to ne predstavlja logičan ishod pobune. To je potpuno suprotno zbog pristanka koji pretpostavlja. Samoubojstvo je, kao i skok, prihvaćanje u svojoj krajnosti.«⁸⁷ Protiv apsurdna se mora boriti kako bi sam apsurd bio moguć, stoga se došlo do rješenja da samoubojstvo nije pravilna opcija. »Po istom principu, ako poričemo da postoje razlozi za samoubojstvo, ne možemo tvrditi da postoje razlozi za ubojstvo. U vezi nihilizma nema polovičnih mjera.«⁸⁸ Tu se dolazi do problema, jer se u to doba davalo mnogo razloga za ubojstvo. Revolucije su u ime pobune i višeg cilja opravdavala sva sredstva, zbog čega je Camus tražio propitkivanje i protivljenje takvim stavovima. Upravo tu se nalaze glavna mjesta problema i pitanja na koje treba dati odgovor. Postoje li ubojstva koja su opravdana, i ako jesu, koji cilj ili namjera ih mora opravdavati? Krenut će se od pitanja o tome tko je taj pobjunjeni čovjek: »Tko je pobjunjenik? Čovjek koji kaže ne, ali čije odbijanje ne podrazumijeva odricanje. On je također čovjek koji kaže da, od trenutka kada

str. 24.

⁸⁵ Guć, Josip. 2017. Etički aspekti Camusova Pobjunjenog čovjeka. Zagreb: Filozofska istraživanja 37(2). 271-287, str. 287.

⁸⁶ Camus, Albert. 1951. The rebel. The Anarchist Library.

⁸⁷ Camus, Albert. 1991. The Myth of Sisyphus and Other Essays. Preveo Justin O'Brien. New York: Vintage Books, str. 19.

⁸⁸ Camus, Albert. The rebel.

učini svoju prvu gestu pobune. Rob koji je cijeli život primao zapovijedi odjednom odluči da ne može poslušati neku novu zapovijed.«⁸⁹ Dakle, glavno obilježje je to što se protivi nečemu i što tim protivljenjem stoji iza nečega. Veza između njega i Nietzscheovog duha lava (ne još djeteta jer još nema svoju slobodu, za nju se tek bori) je jasna, jer pobunjenik više ne želi trpjeti zapovijedi. Shvatio je kako postoje granice koje ne može dozvoliti nekome da ih prekrši, stoga se ustaje i govori »Ne« onome koji mu govori da ispuni neku dužnost. Rečeno je kako on govori i »Da« jer se ne bi bunio ako ne bi želio nešto drugo, tj. ako ne bi imao svoju volju. Kao i lav, pobunjenik zahtijeva svoj prostor za stvaranje, ne može više dozvoliti vanjski pritisak i nametanje zakona i morala. Prije toga je bio poput duha deve: »Prije nego što se pobunio, rob je prihvatio sve zahtjeve koji su mu stavljeni. Vrlo često je čak i primao naređenja, ne reagirajući protiv njih, koja su bila daleko pogodnija za pobunu od one od koje on zazire. Strpljivo ih je prihvatio, iako je možda u sebi prosvjedovao, ali time što je šutio više je bio zabrinut za svoje neposredne interese nego za to da je još bio svjestan svojih prava.«⁹⁰ Prihvaćao je, iako se i protivio njima, naređenja koja su mu dana. Tim se postupkom odrekao mogućnosti vlastite slobode pod cijenu ugone i kratkoročnih interesa. Poput duha deve, svjestan je da ono što on nosi nije lagano, možda se nekad i želi pobuniti i ne poslušati zapovijed, ali nema potrebnu 'drskost' i osobinu 'grabljive zvijeri' kako bi se pobunio i izborio za svoja prava. Takvo stanje duha je poniženo i rado žrtvuje svoju slobodu za vanjske naredbe i lagodniji život. Za pobunu je potrebno imati duh lava jer se kroz povijest vidi kako je mnogo ljudi umrlo u ime pobune, potrebno je pretrpjeti sve poniženje svijeta kako bi se osvijestila vlastita potreba za slobodom. Granica koja se osjeti, jer ju se prekršilo u određenoj zapovijedi, potiče roba na pobunu i borbu za sebe. Kao što je spomenuto u prvom poglavlju ovoga rada, Camus se ovdje direktno dotiče Nietzschea i komentira njegovu metafizičku pobunu: »Nietzscheova se filozofija, bez sumnje, vrti oko problema pobune. Točnije, počinje time što je pobuna. Ali mi osjećamo promjenu pozicije koju čini Nietzsche. Kod njega pobuna počinje s "Bog je mrtav", što se pretpostavlja kao utvrđena činjenica; onda se okreće protiv svega što ima za cilj lažnu zamjenu nestalog božanstva.«⁹¹ On počinje svoju filozofiju detektirajući stanje u svijetu i ljudi oko njega. Shvatio je kako je Bog mrtav u društvu, te se pokušavaju staviti neke druge vrijednosti i lažne svetinje na njegovo mjesto. Povratak na prijašnje stanje stvari nije moguć, Boga se ne može vratiti u život i sada su ljudi sami u svemiru. Na njima je da odluče kako dalje nastaviti svoj život. Camus govori kako mu je opasnost i veličina problema bila jasna, te je odgovor na to trebalo biti određeno i pravilno usmjereno djelovanje te »svaki drugi stav prema tome, bilo žaljenje ili ugon, mora

⁸⁹ Camus, Albert. 1951. The rebel. The Anarchist Library.

⁹⁰ Camus, Albert. The rebel.

⁹¹ Isto.

dovesti do apokalipse. Stoga Nietzsche nije formulirao filozofiju pobune, već je izgradio filozofiju na pobuni.«⁹² Pobuna koja se protivi nihilizmu i krivim vrijednostima koje su nametnute i lažne je nužna ako se želi izbjeći apokalipsa i ostvariti renesansa ljudskoga roda. Također komentira Nietzscheovo odlučno kritiziranje kršćanstva:

»Što je duboko iskvareni dodatak kršćanstva poruci svoga Učitelja? Ideja suda, potpuno strana Kristovom učenju, i korelativni pojmovi kazne i nagrade. Od tog trenutka priroda postaje povijest, a rađa se značajna povijest izražena idejom ljudskog totaliteta. Od Navještenja do Posljednjeg suda, čovječanstvo nema drugu zadaću nego prilagoditi se strogo moralnim ciljevima pripovijesti koja je već napisana. Jedina razlika je u tome što se likovi u epilogu dijele na dobre i loše. Dok se Kristova jedina osuda sastoji u tome da kaže da su grijesi prirode nevažni, povijesno kršćanstvo prirodu čini izvorom grijeha [...] Nietzscheov paradoksalan, ali značajan zaključak je da je Boga ubilo kršćanstvo, time što je kršćanstvo sekulariziralo ono što je sveto.«⁹³

Dakle, kršćanstvo je prirodu učinilo izvorom grijeha i time ju je okrenulo protiv čovjeka. Dok bi čovjek trebao biti u jedinstvu sa njom i živjeti ovaj život u potpunosti u njemu, bez nekog drugog svijeta na umu, priroda je podčinjena i okrivljena od strane čovjeka. Najveća kritika kršćanstva je moral koji guši čovjekovu volju, njegova želja za napretkom i ostvarenjem svojih želja je suočena sa kaznom i podsjećanjem kako mora biti skroman i zadovoljan sa malo. Bogataši su oni koji trebaju brinuti o svojoj sudbini, a siromašni su sretni jer ih iščekuje vječno kraljevstvo. Dalo je izmišljeni smisao života i »onemogućuje otkrivanje njegovog stvarnog značenja: "Svaka je Crkva kamen otkotrljan na grob čovjeka-boga; ona pokušava spriječiti uskrsnuće, silom".«⁹⁴ Crkva kao kamen na grobu sprječava dizanje nadčovjeka, onaj koji ulazi u nju zatire svoju vlastitu slobodu i volju. Onaj koji se pokuša odcijepiti od nje i ostvariti svoj put je odbačen i osuđen od strane prosječne većine. Međutim, Camus kritizira Nietzscheovu metafizičku pobunu jer njegova apsolutna afirmacija dopušta mnogo stvari koje Camus ne želi dozvoliti: »Ako netko mora prihvatiti svijet onakav kakav jest, tada, tvrdi Camus, se pada u povijest. Cezar se pojavljuje, on dolazi na vlast, iz sila povijesti, i mora se prihvatiti ono što Cezar zapovijeda i pristati na to. Pošto ova logika ne poznaje granice, pobuna Camusovog Nietzschea završava u svijetu službe i ropstva gdje se pristaje na sve.«⁹⁵ Dakle, Camus govori kako se prvotna pobuna, kod Nietzschea, pretvara u prihvaćanje svih stvari onakvima kakve jesu, te se na kraju dolazi do nasilne službe vladajućim ljudima kroz povijest. Ako se dođe do potpune afirmacije svega, mogućnost za pobunu nestaje jer se ona oslanja na negiranje vanjskih zakona i pokušaj promjene svijeta. Drugim riječima, »prihvaćanje svijeta onakvim kakav jest, izricanjem apsolutnog »da«, istovremeno se pristaje na zlo, na ubojstvo, što jasno proizlazi iz Nietzscheova odbacivanja vrijednosnih sudova i svojevrsne

⁹² Camus, Albert. 1951. The rebel. The Anarchist Library.

⁹³ Camus, Albert. The rebel.

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ E. Duval, William. 1989. The Nietzsche Temptation in the Thought of Albert Camus. UK: History of European Ideals 11. 955-962., str. 957.

divinizacije fatalizma.«⁹⁶ Zaključuje se kako Camus pristaje na Nietzscheovo dijagnosticiranje nihilizma i slaže se sa opasnošću koje predstavlja, no nudi drugačiji odgovor od Nietzschea. Njegov odgovor, pobunjeni čovjek, treba naći granice koje ne smije prijeći, na što će ga neki ideali i sistemi htjeti nagovoriti:

»Njegova misao, bitno okarakterizirana zahtjevom za granicama, predstavljala je istinsku moralnu reakciju na događaje u vremenu kada su apsolutne ideje neograničeno gutale sve pred sobom. Totalitaristički režimi postavili su daleki, nesagledivi cilj, u ime kojega su ponižavale konkretnog čovjeka i davale si za pravo činjenje širokog raspona zločina. Jedan od bitnih uzroka skretanja s kolosijeka istinske pobune Camus je uvidio u pokušajima čovjekova postajanja bogom, umjesto nastojanja da postane čovjekom.«⁹⁷

Korijeni istinske pobune su u sjeni tadašnjih režima i čovjek je u nihilizmu pokušao zamijeniti Boga postajanjem Bogom umjesto čovjekom. Pobunjeni čovjek se nije mogao naći u takvim režimima, njegova pobuna nije takve prirode, on posjeduje kvalitete koje apsolutni vladari preziru: »Oni više ne vjeruju u stvari koje postoje u svijetu i u živom čovjeku; tajna Europe je da više ne voli život.«⁹⁸ Camus govori o pojmovima koji su u apsolutnim državama zanemareni i previđeni. Solidarnost prema drugima i nemogućnost žrtvovanja suvremenih ljudi u ime buduće utopije je odlika pobunjenog čovjeka. Njegova pobuna ima granice koje ne može prijeći. Pobuna ne zaboravlja nevine i potlačene, naprotiv, »najčišći oblik pokreta pobune okrunjen je dakle srceparajućim poklicem Karamazova: ako se svi ne spase, što će nam spasenje jednoga?«⁹⁹ Tako je Camus došao do pobunjenog čovjeka, te se odvojio od Nietzschea. Dok Nietzsche zagovara apsolutnu afirmaciju i službu većine nadčovjeku, Camus govori o istinskoj pobuni koja ne dozvoljava vladarima da ga pretvori u roba kroz prihvaćanje svijeta i spasenju svih, gdje se ne može žrtvovati nijedan nevin čovjek u ime napretka svih. Tako se odvojio od Nietzschea koji je u svakom slučaju imao veliki utjecaj na njega:

»Nitko ga nije naučio više o ljudskoj nevolji ili o umjetnosti, a Camus jest odviše svjestan svoje podložnosti Nietzscheovoj kušnji. Ali za Camusa apsurd je oduvijek bio samo polazište, a prisjetivši se i otkrivši, a ne samo stvorivši, vrijednost u vlastitoj pobuni i analizi apsurd, Camus se oslobodio svog učitelja. Borbe koje Camus vodi s Nietzscheom kroz *Pobunjenog čovjeka* paradoksalno predstavljaju zapravo vrlo ničeanski čin samoprevladavanja, kako se Camus sjeća i teži postati ono što jest.«¹⁰⁰

5 Camusovi likovi kroz Nietzscheovu prizmu

Kao što je već pokazano u radu, Nietzsche je imao veliki utjecaj na misli Alberta Camusa, stoga ne čudi da se njegova filozofija može pronaći i u likovima koje je Camus upotrijebio u svojim

⁹⁶ Guć, Josip. 2017. Etički aspekti Camusova Pobunjenog čovjeka. Zagreb: Filozofska istraživanja 37(2). 271-287, str. 278.

⁹⁷ Guć, Josip. Etički aspekti Camusova Pobunjenog čovjeka, str. 287.

⁹⁸ Camus, Albert. 1951. The rebel. The Anarchist Library.

⁹⁹ Camus, Albert. The rebel.

¹⁰⁰ E. Duval, William. 1999. Camus reading Nietzsche: Rebellion, memory and art. Salem: History of European Ideas 25. 39-53, str. 51.

djelima. Kroz njih se pokazuje način na koji autor shvaća svijet i pomoću njihovih sudbina opisuje svoju filozofiju: »Camusova djela dijele Nietzscheovo odbacivanje nade u iskupljenje ili utjehu kao i njegovo odbijanje da apsurd postane cilj sam po sebi. Njegova fascinacija mitom i mitotvorstvom te njegove ideje o umjetnosti, kreativnosti i estetici često ponavljaju Nietzschea.«¹⁰¹ Naravno, svako djelo nije isto i prikazuju različite motive, no nit koja ih sve veže je ista koja se može pronaći i kod Nietzschea. Njihove situacije su apsurdne i ne traže utjehu nego su svojim putem pronašli odgovore za sebe. Camus se kroz njih bori protiv apsurda i pokazuje čitatelju svoju filozofiju iz različitih perspektiva i koristeći drugačije likove i metafore. Također, »čak i Camusova metodologija u njegovim dužim esejima je nietzscheanska: on nastoji razotkriti podrijetlo i bitno razvija genealogije apsurda, nihilizma i pobune.«¹⁰² U prijašnjim je poglavljima prikazana njegova metoda pronalaženja odgovora, te se u *Mitu o Sizifu* i *Pobunjenom čovjeku* bavi genealogijom spomenuta tri pojma. Ne komentira isključivo samo njegovo doba, nego traži razloge dolaska do takve situacije i uspoređuje mišljenja ostalih pisaca i filozofa sa njegovim. Kroz analizu apsurda i njegovog utjecaja na čovjeka, dolazi do shvaćanja potrebnog gledanja na besmisao i dolazi do pojma pobune, koji je također bio nužan i u njegovo doba. Utjecaj je bio velik, no također je spomenuto da je Camus napravio iskorak od Nietzschea te je spojio svoju umjetničku i filozofsku stranu:

»Ali na kraju je Nietzsche još jednom problematičan za Camusa. Jer usprkos njegovoj uzbudljivoj afirmaciji umjetnosti i kreativnosti, Nietzsche ostaje filozof samoće i vrha planine. Štoviše, u ispravljanju i stiliziranju, Camusov umjetnik odbacuje amor fati. Nietzscheova estetika za Camusa je previše dionizijska; njegova bi umjetnost previše opila i anestezirala, prekrila život i dovela do potpunog prihvatanja ovog svijeta. Možda se ključ može pronaći u Nietzscheovoj želji za njegovanjem stila života koji, imajući cjelovitost estetskog doživljaja, bi mu omogućio da se suoči s krajem svog života i kaže: 'Je li to bio život? Dobro onda, još jednom.' Ovo malo previše miriše na vječno ponavljanje, i Camus je otišao dalje od Sizifa.«¹⁰³

Ipak ne prihvaća amor fati, te mu njegov poziv na istinsku pobunu to ne dopušta. Ne zaboravlja lavovsko »Ne« te u svakom prihvatanju svoga traži pobunu prema postojećem. Tako i u *Pobunjenom čovjeku* direktno kritizira Nietzschea i neke njegove misli, no ne smije se zaboraviti kako to ne znači da je njegov utjecaj na Camusa bio neznačajan. »Camusovo zadnje spominjanje Nietzschea, na posljednjoj stranici *Pobunjenog čovjeka*, sugerira pomirbu s njim. Na kraju, Nietzschea treba prihvatiti kao stvarnog dijela Camusa i prošlosti moderne. Zanimajati to ili biti njegov sudac za vješanje ne bi imalo nikakvu stvarnu vrijednost. Zadatak je ići naprijed.«¹⁰⁴ Ne

¹⁰¹ E. Duval, William. 1989. The Nietzsche Temptation in the Thought of Albert Camus. UK: History of European Ideas 11. 955-962, str. 956.

¹⁰² E. Duval, William. The Nietzsche Temptation in the Thought of Albert Camus, str. 956.

¹⁰³ E. Duval, William. 1999. Camus reading Nietzsche: Rebellion, memory and art. Salem: History of European Ideas 25. 39-53, str. 49.

¹⁰⁴ E. Duval, William. 1999. Camus reading Nietzsche: Rebellion, memory and art. Salem: History of European Ideas 25. 39-53, str. 52.

potiče na osuđivanje Nietzschea, jer je svjestan njegovog doprinosa shvaćanju nihilizma. Smatra kako je on bio dobar početak jer je genijalno postavio situaciju koju treba riješiti, razilazi se s njim u načinu na koji razrješava tu situaciju, stoga govori kako se treba ići naprijed, a ne ostati na kritici. Teme o kojima piše Nietzsche se pojavljuju u mnogim Camusovim djelima, stoga je lagano povući usporedbe između Camusovih likova i Nietzscheovih misli:

»Camusovi tekstovi pružaju dokaz duboke privrženosti Nietzscheu i svjedoče o tome da je Nietzsche bio jedan od njegovih najznačajnijih mentora. Iz razdjelnika citata u Bilješkama i referencama u *Mitu o Sizifu*, *Sretnoj smrti* i *Strancu*, gdje Mersault i Meursault postižu različite vrste "imoralizma" i prevrijeđuju vrijednosti, od istraživanja volje za moć kod Kaligule do eseja u *Pobunjeniku*, koji promišlja implikacije kasnijih Nietzscheovih djela, prisutnost Nietzschea je jasna u Camusovoj misli.«¹⁰⁵

U ovom poglavlju će se obraditi tri lika iz Camusovih djela, te će ih se usporediti sa Nietzscheovim mislima koje se mogu vidjeti u njima i njihovim radnjama i sudbinama.

5.1 Sizif kao simbol vječnog povratka

Sizifa iz djela *Mit o Sizifu* se ranije opisivalo i objasnilo kako je njegova sloboda ona koja ga oslobađa, te će se sada povezati sa također objašnjenom misli o vječnom povratku vremena. Iako se Sizif povezuje sa čovjekom, njegova je sudbina vječna, dok čovjek umire. Upravo zbog toga se može analizirati njegovo stanje jer se ponavlja čitavo vrijeme, kao što je i Nietzsche predložio za naš svijet. Također se Sizifova situacija može analizirati putem Nietzschea jer je njegova misao o nihilizmu prisutna u cijelom *Mitu o Sizifu*, stoga i u samoj Sizifovoj situaciji: »Njegovo razumijevanje apsurdna od početka je utemeljeno na Nietzscheovoj dijagnozi nihilizma, njegova lucidna svijest o nedostatku smisla, istine i konačnosti koja proizlazi iz smrti Boga i njegove svijesti o stvarnosti čovjekove patnje koja prati ovu tišinu.«¹⁰⁶ Čovjek se može poistovjetiti sa Sizifom upravo zbog situacije koju je Nietzsche točno dijagnosticirao. Bog je mrtav i čovjek je ostao bez nade u drugi svijet, znanost i tehnologija napreduju sve više iz dana u dan, ali oni ne mogu odgovoriti na pitanja o smislu života, stoga je potpora koja je nekada bila uz čovjeka u obliku religije koja daje čovjeku nadu, smisao i odgovore na sva pitanja sada praznina koja se osjeti. Kroz tu prazninu odjekuje apsurd i čovjek je sada sam i suočen sa najtežim pitanjima. Stoga se današnji radnik ne uzdaje u Boga i život nakon ovoga te Camus na njegova pitanja o smislu postavlja Sizifa kao heroja na kojega treba gledati kao na uzor. Na pitanja poput: »Može li se živjeti kroz iskustvo apsurdna bez padanja u očaj [koji vodi samoubojstvu] ili u lažnu utjehu metafizičke nade?«¹⁰⁷ se odgovara potvrdno zbog čovjekove slobode i mogućnosti pobune koji mu daju smisao.

¹⁰⁵ E. Duval, William. 1995. Camus' "Fall"—From Nietzsche. *Historical Reflections* 21(3). 537-552, str. 537.

¹⁰⁶ E. Duval, William. Camus reading Nietzsche: Rebellion, memory and art, str. 40.

¹⁰⁷ E. Duval, William. 1999. Camus reading Nietzsche: Rebellion, memory and art. Salem: *History of European Ideas* 25. 39-53, str. 40.

Nietzscheova misao o vječnom povratku vremena je također opisana ranije, te se može reći kako je »bezvremenska vječnost nadnaravnog Boga zamijenjena vječnošću vječito stvarajućih i uništavajućih sila u prirodi i čovjeku.«¹⁰⁸ Povezanost Sizifa i takvog shvaćanja vremena je u odgovoru na to kako gledati na vječni povratak vremena. Umjesto prestravljenog odbijanja tog koncepta bi se trebalo veseliti i smijati se te ga živjeti kroz svaki dan:

»Pravo Dobro prepoznaje se po moći kojom bol pretvara u radost, a tako postajemo ono što jesmo, dok je Zlo naša ograničenost spram svake prepreke koja nas sputava da dostignemo taj cilj i Zlo preokrenemo u Dobro. Ta dubokoumna misao uči tomu da će pojedinac opet proživjeti ovaj isti život, sa svim usponima i padovima, koji će se ponoviti nakon nesagledivo dugog vremenskog ciklusa, kad se iscrpe sve kombinacije atoma. Sve će se ponovo vratiti, sve će biti opet kako je bilo. Iako bi za kršćanstvo to moglo biti veliko Zlo, za Nietzschea to je veliko Dobro. Stoga se čovjek od znanja, usprkos svemu i svima, i više od svih drugih, treba truditi da herojski proživi i podnese svoj život, jer se samo čvrstom individualnom voljom, koja se očituje u njezinoj stvaralačkoj moći, može zaustaviti neumitna prolaznost svega i nadiranje izvornog ništavila.«¹⁰⁹

Nadčovjek koristi dobro i zlo kako bi ostvario svoju volju, snaga njegove volje je ono što pretvara strašnu misao vječnog ponavljanja u najljepšu bajku koju njegove uši mogu čuti. Nietzscheov je nadčovjek sretan, on se smije, njega bilo koje zlo ne sputava i nijedan kamen nije težak za njegove ruke. Život mu je drag i živi ga onako kako on želi, jer je njegova volja dovoljno jaka i slobodna da stvara svoje zakone, umjesto pokoravanja i slušanja drugih. Onome kome je život proveden u ropstvu i slabosti je misao o vječnom povratku vremena najgora noćna mora, njegova slaba volja je izmislila religiju kako bi se utješila. Stoga i Sizif mora imati snagu koja prkosi ništavilu svemira i života. Njegov je kamen težak i posao je mukotrpan, njegova je kazna vječna i uvijek će se ponavljati. On može biti nadčovjek ili zadnji čovjek, njegov izbor je hoće li gledati na svoj život koji će cijelu vječnost biti proveden u guranju kamena kao na kaznu i najgoru moguću egzistenciju ili će mu na usnama biti smiješak dok kroz svoju slobodnu, snažnu volju stvara svoj smisao u pobuni. »Jedino oružje koje je čovjeku preostalo da bi se obranio od početnog i krajnjeg ništavila u doba sveopćeg nihilizma, tj. sloma svih apsolutnih vrijednosti, uključujući samog Boga, jest jaka volja, koja iluzornosti života zna suprotstaviti svoju moć individualizacije: „Dakle, to li je život? Ako je takav, onda nek' bude još jednom!“«¹¹⁰ Nietzsche ne traži malo od naše volje, naša snaga mora biti nezamislivo jaka kako bismo prihvatili guranje kamena i radosno mu rekli da želimo još. Zbog toga je teško zamisliti Sizifa sretnog, ali nije nemoguće. Može ga se zamisliti kao i svakog suvremenog radnika kako ustrajno ponavlja iste radnje svaki dan, ali zbog svoje volje i shvaćanja apsurdna i besmisla ne postaje pesimističan. »Sizif, ma koliko da je kažnjen, još uvijek voli više svoju kaznu nego svoju smrt.«¹¹¹ Njegova je ljubav prema životu jača od bilo kojeg osjećaja

¹⁰⁸ Pfeffer, Rose. 1965. Eternal Recurrence in Nietzsche's Philosophy. *The Review of Metaphysics* 19(2). 276-300, str. 1.

¹⁰⁹ Šuran, Fulvio. 2003. Sudbina nadčovjeka kao vječni povratak sebi. Zagreb: Metodčki ogledi 10. 9-37, str. 23.

¹¹⁰ Šuran, Fulvio. Sudbina nadčovjeka kao vječni povratak sebi, str. 23-24.

¹¹¹ Šimundža, Drago. 1969. Apsurd i nada Alberta Camusa. Osvajanje smisla nad besmisлом. Split: Crkva u svijetu :

apsurda i očajja. I dalje stvara i djeluje unatoč naizgled tmurnoj i očajnoj situaciji. »Samo se na taj način može donekle ublažiti tragičnost života koje su već Grci donekle bili svjesni«¹¹² Ranije je spomenuto Nietzscheovo citiranje mita o Silenu i kralju u *Rođenju tragedije*, te se upravo u tom mitu vidi grčko shvaćanje života, o kojem je Nietzsche sanjario. Život je tragičan, Grci su bili svjesni kako je ljudski rod proklet na nezadovoljstvo i vječito traganje za srećom dok postoji. Nisu se zavaravali lažnim nadama i pričama, nego su kroz mitove opisivali svoju tragičnu egzistenciju. Unatoč tome, nisu bili nesretni. Svjesni života i svega onoga što dolazi uz njega su bili stvaratelji. Nietzsche je zamjerao Sokratu i svima nakon njega jer su stavili tijelo i sve fizičko na inferiornu mjesto, dok je pravi grčki duh živio bivajući svjestan o vremenu kao kružnici i vrednujući tijelo koliko i duh. Mit o Sizifu je također grčki mit, no Camus ga je iskoristio kako bi pokazao da se unatoč njegovoj kazni može živjeti sa smislom.¹¹³ Uzimajući Nietzscheovo shvaćanje vječnog povratka i Camusovog sretnog Sizifa može se reći: »Sretni Sizif mogao bi se protumačiti kao utjelovljenje Vječnog povratka.«¹¹⁴ Iz toga mita se, dakle, može vidjeti kako se Nietzscheov koncept vječnog povratka vidi u sudbini Camusovog Sizifa. Unatoč njegovoj situaciji i besmislenoj kazni, njegov je odgovor Nietzscheanski i objeručke ju prihvaća te kroz snagu svoje volje sam stvara svoju sreću.

5.2 Meursault kao simbol novih ploča u *Strancu*

Možda najpoznatiji Camusov roman *Stranac* započinje riječima: »Danas je mama umrla. Ili možda jučer, ne znam. Dobio sam brzojav iz ubožnice: »Majka preminula. Ukop sutra. S poštovanjem.« Ali, to ništa ne znači. Možda je to ipak bilo jučer.«¹¹⁵ Ove riječi odmah šokiraju čitatelja. Umjesto tuge, očaja ili šoka, Meursault, glavni lik djela, se pokušava sjetiti kada se dogodila majčina smrt. To potpuno neprimjereno ponašanje označava cijeli roman i naposljetku ga dovodi do njegove smrti, ali će se prikazati kako je upravo takvo ponašanje njegovo vlastito, ono koje nije pod težinom normi i propisanog ponašanja u društvu. Čak nije želio ni posljednji puta vidjeti majku, što je dodatno zaprepastilo prisutne. Međutim, njegova ravnodušnost ne dolazi iz njegove mržnje prema majci ili iz osvete, nego jednostavno nema potrebu za izražavanjem osjećaja koji se očekuju od njega jer ih nema. Stariji ljudi koji su živjeli sa njegovom majkom su

Crkva u svijetu 4(2). 171-180, str. 174.

¹¹² Šuran, Fulvio. 2003. Sudbina nadčovjeka kao vječni povratak sebi. Zagreb: Metodički ogledi 10. 9-37, str. 24.

¹¹³ Nietzsche se prisjeća grčkog načina života gdje se prihvaćala čovjekova sudbina takva kakva jest, ne polagajući nade u lažni svijet i slaveći život, prihvaćajući patnju koja nužno dolazi s njim. Camus također uzima grčki mit kako bi prikazao čovjekovu sudbinu i kako ju trebamo prihvatiti.

¹¹⁴ E. Duval, William. 1989. The Nietzsche Temptation in the Thought of Albert Camus. UK: History of European Ideals 11. 955-962, str. 956.

¹¹⁵ Camus, Albert. 2004. *Stranac*. Zagreb: Globus Media d.o.o., str. 7.

sigurno očekivali tužnoga sina koji pokušava sakriti suze, a došao je čudan čovjek koji pije kavu i ne pokazuje tugu na svome licu. Odlučio je kako ju ne želi vidjeti posljednji puta što je samo jedna odluka u nizu koja zaprepastava starije ljude koji su naviknuli na suprotni odgovor cijeli svoj život. Nije im moglo pasti na pamet kako sin ne želi vidjeti majku posljednji put, te ih njegove odluke čude. Na ovakve reakcije je svatko tko čini što želi, a ne što se očekuje sigurno navikao: »Upravo u *Strancu* Camus ispituje apsurdizam i kako se on može primijeniti na svakodnevno ljudsko iskustvo. Kroz Meursaulta, Camus dokazuje nešto od nekonvencionalne filozofije apsurdizma.«¹¹⁶ U prijašnjem se poglavlju govorilo o Sizifu i načinu na koji apsurdni čovjek misli. U *Strancu* Camus postavlja apsurdnog čovjeka na Zemlju i proučava kako će on reagirati na situacije. Njegove su reakcije čudne i nepoznate ljudima oko njega, njegovi odgovori iščuđavaju sugovornike, a njegova ih djela zaprepastavaju. Nadalje ga opisuje dok bdije uz pokojnicu: »Tada mi ponudi da će mi donijeti šalicu bijele kave. Kako vrlo volim bijelu kavu, pristadoh i on se začas vrati s poslužavnikom. Popih kavu. Poželjeh da zapušim. Ali sam se skanjivao jer nisam bio načisto smijem li zapušiti pred mamom. Porazmislih i zaključih da to uopće nije važno. Ponudih vratara cigaretom pa zapalismo.«¹¹⁷ U ovim se rečenicama vidi Meursaultov tok misli i kako on djeluje. Popio je kavu i o tome nije puno razmišljao jer ga je netko već ponudio i taj je dio normalan u društvu te se nitko o tome ne pita. Međutim, tada je osjetio želju za pušenjem. Svjestan je kako to može biti problematično za neke i većina bi sigurno odustala od te pomisli ili bi otišli negdje drugdje. On je zaključio kako uopće nije važno što drugi misle o tome, ne dozvoljava da ga društvena norma zaustavi u ostvarenju njegove želje, te nudi vratara i pali svoju cigaretu. Tako se u toj kratkoj situaciji mogu razdvojiti tri kratka dijela.¹¹⁸ Prvi je onaj gdje se budi želja. To može biti bilo što, želja za cigaretom ili želja za šalicom kave. Nakon toga slijedi dio koji je odlučujući za većinu. Drugi je dio filter društvenih normi ili uobičajenih zakona na koji su svi naviknuli. Kroz taj filter prolaze sve naše želje i prolaze samo one koje su prihvatljive ljudima oko nas, a one koje bi dovele do osude ostaju neispunjene. Želja za kavom je prošla kroz taj filter i nije bilo potrebe promisliti o njoj. Nailazi se na pitanje kada želja za cigarom susretne norme, te se shvati kako netko može imati nešto protiv toga. Da je to bio netko tko nije Meursault, mislio bi kako je bolje ne zapaliti jer može nekome smetati ili bi ljudi mislili kako je nepristojan, međutim on promišlja i dolazi do drugog ishoda trećeg koraka. To je korak nakon filtera i u njemu su naša djela. Onaj koji odustane od te želje je dopustio filteru da zaustavi njegovu želju i sada je zamijenio zadovoljstvo

¹¹⁶ Hayder, M.Sadaan Ridha AL- Hasani. 2023. Existentialism and Absurdity in Albert Camus's "The Stranger", Psychological Study. American Research Journal of Humanities & Social Science 6(5). 12-18, str. 13.

¹¹⁷ Camus, Albert. 2004. Stranac. Zagreb: Globus Media d.o.o., str. 10-11.

¹¹⁸ Pokušat će se prikazati način Meursaultovog mišljenja kroz tri dijela, gdje se analizira njegovo analiziranje društvenih normi i odbijanje istih.

sa prihvaćanjem ostalih. Međutim, drugi izbor, onaj za koji se odlučuje Meursault, je onaj koji ruši filter i društvenu normu. To nije nešto što krši tuđa prava ili njihovu sigurnost, nego nešto oko čega drugi mogu suditi. Važno je napomenuti kako on ne čini to zbog toga što se to drugima ne sviđa, nego čini to unatoč tome što se drugima ne sviđa. Također, kroz roman se mnogo puta vidi kako Meursault ima osjećaj kao da se mora opravdavati za nešto. I on sam osjeti vanjski pritisak društva koji uvijek očekuje isprike za njegovo neprikladno ponašanje pa čak i kada nešto stvarno nije njegova krivica. Takva situacija se događa u njegovom razgovoru na kupalištu sa Marijom Cardonom, bivšom kolegicom koja je imala iste osjećaje prema njemu kao i on prema njoj: »Kad smo se obukli, začudila se što vidi na meni crnu kravatu, i upitala me jesam li u žalosti. Rekoh joj da mi je mama umrla. Htjela je znati kada, pa sam joj odgovorio: — Jučer. — Malko se lecnula, ali nije ništa kazala. Htjedoh joj reći da nisam ja tome kriv, ali se obuzdah jer se sjetih da sam to već rekao šefu. Nije važno. Uostalom, čovjek je uvijek pomalo kriv.«¹¹⁹ Već se htio opravdati i braniti iako nije mislio da u tome ima nešto loše. Čitatelju također može izgledati čudno da je jučer bio na maminoj sahrani, a danas je na kupalištu sa prijateljicom. Uvijek se mora imati na umu kako je Meursault uronjen u apsurd i doživljava svijet na drugačiji način: »To je prevladavajuća tema u Strancu i često se pojavljuje. Umjesto da se pridržavaju društveno propisane norme, apsurdisti inzistiraju na tome da rade ono što im je prirodno, a ne ono što bi drugi očekivali od njih.«¹²⁰ Upravo zbog toga se može povući direktna poveznica za Nietzscheovom metaforom starih i novih ploča. Njih će opet najbolje objasniti on sam kroz Zaratustru: »Kad sam stigao među ljude, našao sam ih kako sjede na jednom starom umišljaju: svi su umišljali da već dugo znaju što je za čovjeka dobro, a što zlo. [...] Iz te dremovnosti sam ih prenuo učeći: što je dobro, a što zlo, to još nitko ne zna – izuzev stvaratelja!«¹²¹ Ovdje se govori o istim normama i uvažanim zakonima koji pritišću Meursaulta da se ponaša kao svi ostali. Na starim pločama je napisan zakon o nepušenju na bdjenju pokraj majke, na njima je dozvoljeno piti kavu na istom mjestu u isto vrijeme. Većina je uvjeren da znaju što je dobro, a što je zlo jer vjeruju istim tim pločama, a ne znaju da štuku kao vječno nešto što je napisano na krhkom kamenu. Nietzsche nas traži da razbijemo te ploče, želi iskorijeniti nametnute zakone koji su kroz stoljeća otežavali noge koje su žedale za plesom. Za to je potrebna snaga, Meursaultova svijest o apsurdnom omogućava kršenje njihovih zakone jer je svjestan njihove bezvrijednosti. To ne znači da bi on trebao odustati od svake želje i da prestani slušati svoju volju. Upravo suprotno, njegova želja i volja postaju još slobodnije i jače jer ih ništa ne

¹¹⁹ Camus, Albert. 2004. Stranac. Zagreb: Globus Media d.o.o., str. 18.

¹²⁰ Hayder, M.Sadaan Ridha AL- Hasani. 2023. Existentialism and Absurdity in Albert Camus's "The Stranger", Psychological Study. American Research Journal of Humanities & Social Science 6(5). 12-18, str. 12.

¹²¹ Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: Šareni dućan, str. 163.

sputava, a o tome govori i Nietzsche: »“Mudrost zamara, ništa se ne isplati; ne trebaš žudjeti!“ - tu sam novu ploču našao kako visi čak i na tržnicama. Razbijte mi, braćo moja, razbijte mi i ovu novu ploču! Okačili su je umorni od svijeta i propovjednici smrti, a i tamničari: jer vidite, to je također propovijed za sužanjstvo!»¹²² Ako bi odustao od svoje volje, jedino što bi mu ostalo je slušati tuđe volje i zakone. U svojoj slobodi slama lance tamničara i propovjednika smrti. Nije lagano slomiti stare ploče, jer se tada čini da se djeluje protiv svijeta. Nietzsche u djelu *Schopenhauer kao odgajatelj* motivirajućim riječima potiče mladu dušu željnu slobode da krene tim strašnim, ali oslobađajućim putem:

»Toliko je malograđanskog obvezivati se pogledima koji već nekoliko stotina milja dalje više nikoga ne obvezuju. Istok i Zapad su potezi kredom koje nam netko slika pred očima da bi se sprdao s našom strašljivošću. »Učinit ću pokušaj dolaska do slobode«, kaže sebi mlada duša. I da je sada u tomu spriječi to što se dva naroda slučajno mrze i ratuju, ili što se između dva kontinenta prostire more, ili što se u njezinoj okolini uči religija koja prije nekoliko tisuća godina nije ni postojala? »Sve to nisi ti sama«, kaže ona sebi. Nitko ti ne može izgraditi most preko kojega moraš prijeći rijeku života, nitko osim tebe same. Doduše ima bezbroj staza i mostova, bezbroj polubogova koji te žele prenijeti preko rijeke; no samo po cijenu tebe same; sebe bi dala u zalog i izgubila. U svijetu postoji jedan jedini put kojim ne može ići nitko osim tebe. Kamo vodi? Ne pitaj. Pođi njime! Tko je bio onaj koji je izrekao rečenicu: „Čovjek se nikada ne uzdigne više nego onda kad ne zna kamo ga još može odvesti njegov put?“¹²³

Ljudi u svakodnevici su vezani mišljenjima susjeda. Svi znaju u podsvijesti kako ne rade ono što žele i kako ih netko drugi vodi kroz život, bilo tko samo ne oni sami. Jako je teško spoznati samoga sebe, pogotovo kada se kroz život uvijek nameću tuđe vrijednosti i tuđe osobine uzimamo kao naše. Bezbroj staza, mostova i polubogova o kojima Nietzsche govori su svi unaprijed dani odgovori na pitanja koje naša duša postavlja. Ako im se predamo i prepustimo našu dušu u njihove ruke, dobit ćemo odgovore, ali ćemo izgubiti nas same. Naš je put jedinstven, nitko neće postojati da je poput bilo koga tko je ikada živio, zbog toga je on i misterija. Potrebno je hrabro kročiti u tu maglu i pustiti da nas naša duša vodi dalje. Apsurdna svijest pokazuje kako su mišljenja društva nebitna, kulture koje su se razvile imaju utjecaj na nas samo koliko im mi dopustimo, smisao ne postoji i zbog toga je toliko lagano znati da je potrebno hrabro zakoračiti našim putem, ali je ujedno i toliko teško. Meursault je pojedinac koji korača svojim apsurdnim putem, ne zna gdje će ga on odvesti, no ne dopušta ostalima da ga povuku nazad u tok uobičajene misli. On je prije svega apsurdni čovjek: »Cijela prva polovica romana, prije ubojstva na plaži, opisuje Meursaultove ovozemaljske zadatke; druga polovica je komentar inherentne besmislenost tih zadataka kroz Meursaultove misli tijekom suđenja i vremena u zatvoru. Dvije polovice su priča o čovjeku koji ne nalazi nikakvu vrijednost ili smisao u svojim izborima ili svakodnevnom životu aktivnosti; ne vidi vezu između svojih postupaka i njihovih posljedica.«¹²⁴ Svijest o njegovoj nemogućnosti

¹²² Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: Šareni dućan, str. 172.

¹²³ Nietzsche, Friedrich. 2003. Schopenhauer kao odgajatelj. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 7.

¹²⁴ Keith Morgan, Justin. 2011. Living in the Tensions: Camus, Kohelet, and the Confrontation with the Absurd, str. 70.

nekakve velike promjene u svemiru koji je indiferentan prema njemu ga je učinila strancem u ovome svijetu. Život u apsurdu ga je odvojio od većine koja ignorira taj isti apsurd tako što se fokusiraju na svakodnevne besmislene zadatke, brige i misli. Nakon što se ljuto izderao na svećenika koji se htio moliti za njega napokon je osjetio spokoj i sreću koja dolazi sa osjećajem apsurdna: »I osjetih se spreman da ponovo sve proživim. Kao da me ona silna srdžba očistila od zla, oslobodila nade, pred ovom noći krcatom znamenjem i zvijezdama, otvorih se prvi put nježnoj ravnodušnosti svijeta. Osjećajući da je tako sličan meni, da mi je napokon bratski blizak, uvidjeh da sam bio sretan, i da sam još sretan.«¹²⁵ Meursault je oslobođen nade, svjestan je kako se nema ni u što čvrsto pouzdati u nepristranome svemiru, kada se potpuno otvorio ravnodušnosti svijeta i osjetio bliskost shvatio je kako je u tom odnosu sretan. Njegova sreća nije vezana za nade u budućnosti, ne pokušava pronaći nekakav lažni smisao, jednostavno se prepustio svijetu i sada je dio njega, u toj bliskosti je pronašao sreću. I Zaratustra pozdravlja stvaratelje novih ploča: »More bjesni: sve je u moru. Pa hajde! Naprijed! Vi stara srca moreplovačka! Kakva zemlja otaca! Onamo hoće naša krma gdje je zemlja naše djece! Onamo, bjesnije od mora, bjesni naše veliko čeznuće!«¹²⁶ Meursaulta je dočekala smrtna kazna zbog njegove odvažne plovidbe životom. Nije ga obeshrabrila ili rastužila, u svojoj je tamnici shvatio kako mu je život ispunjen srećom, njegovo je srce osjetilo toplinu nepristrane prirode i ni smrt mu nije strana ili vrijedna straha.

5.3 Clamence kao neuspješni nadčovjek u *Padu*

Jean-Baptiste Clamence je glavni lik posljednjeg romana *Pad* objavljenog za vrijeme Camusovog života. U njemu se vide mnoge poveznice između autora, te se u monologu glavnoga lika iščitavaju mnoge karakteristike o kojima piše Nietzsche. »Da, osjećao sam se lijepo jedino na uzdignutim položajima. I u sasvim beznačajnim životnim okolnostima osjećao sam potrebu da budem iznad.«¹²⁷ O tome priča nama, čitateljima, te se nalazimo u baru. U prvome dijelu nam govori o svojoj prošlosti kada je bio ugledni odvjetnik, te je osjećao zadovoljstvo jer je uvijek branio one kojima je to bilo najpotrebnije što mu je davalo sreću jer je uvijek bio na strani pravde. Uvijek je pomagao ljudima na ulici, ustajao se ako je nekome trebalo mjesto na tramvaju, te je uvijek gledao način na koji može pomoći ljudima oko sebe. O gradu u kojemu se nalazi bar priča nezadovoljno i s gađenjem: »Bar postoji usred pakla srednje klase (tj. Amsterdam, sa njegovim krugovima kanala) gdje svi sanjaju da budu negdje drugdje, gdje dominiraju novac i imperijalistička ekspanzija (kroz otvorenu prostituciju se može kupiti putovanje na otoke južnog

¹²⁵ Camus, Albert. 2004. Stranac. Zagreb: Globus Media d.o.o., str. 94.

¹²⁶ Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: Šareni dućan, str. 180.

¹²⁷ Camus, Albert. 1956. Pad. Prevela Mira Vuković. Editions Gallimard.

Pacifika), i gdje ljudi prvenstveno nastoje prevladati svoje dosadne dnevne rutine bludom i čitanjem novina.«¹²⁸ Osjeti se razlika između njega i društva, koje sa svojim moralom krda koji Nietzsche često spominje, te se pokazuje kontrast između njih. Njegova volja za činjenjem dobra, njegova potreba da bude iznad ostalih ga je činila sretnom. Govori kako je umjereno uživao u tjelesnim zadovoljstvima, te im nije robovao za razliku od drugih: »Naročito mi je tijelo, materija, ukratko fizička strana, koja zbunjuje ili obeshrabruje tolike ljude u ljubavi ili u samoći, donosila jednake radosti. A da joj pri tom nisam robovao.«¹²⁹ Ukratko, opisuje se kao nadčovjeka, prateći Nietzscheove ideale je uživao u zadovoljstvu dok ih je ispunjavao. Bio je iznad krda, te je u svojim visinama gledao na njih s visoka. Govori kako je ropstvo u prirodi stvari i da svatko želi moć: »Znam ja dobro da se čovjek ne može odreći vlasti i slugu. Robovi su svakom čovjeku potrebni kao i svježi zrak. Naređujemo kao što dišemo, zar ne? [...] Moć, naprotiv, presijeca sve. Trebalo nam je vremena, ali smo to shvatili.«¹³⁰ Smatrao je kako moćni vladaju, a sebe je svrstavao među one moćne. To je još jedna od mnogih karakteristika koje Clamence dijeli sa Nietzscheom: »Nietzsche tvrdi da, kroz ljudsku povijest, ropstvo nikada nije nestalo. On je uvjeren da će ropstvo ostati ukorijenjeno u postojanju dugo nakon onda kada se 'naš društveni poredak polako otopi'.«¹³¹ Tada bi se moglo pokušati objasniti zašto ga se može opisati kao nadčovjeka. Međutim, događa se situacija koja ga je šokirala i koja mu je skinula njegov osjećaj superiornosti. Jedan dan se svađao sa motociklistom na semaforu i kada je izašao iz auta da mu pokaže svoj bijes, u trenutku nepažnje ga je motociklist udario i otišao sa svojim motorom. Ta scena, u kojoj je ispao jadan i osramoćen mu je zadavala muku i mnogo razmišljanja o njoj. »Njegova maska superiornosti bila je skinuta s njega, bol poniženja urezala mu se u sjećanje i počeo je osjećati gorku ogorčenost. [...] Njegova volja za nadlijetanjem i njegov osjećaj moći su se promijenili, izopačeni u volju za napadom, udaranjem i tlačenjem. Nije više bio aktivan, postajao je reaktivan.«¹³² Osramoćen pred mnogim ljudima, čak onime koje on smatra pripadnicima krda, ga je traumatiziralo. Ovdje se pokazuje njegova slabost i krhkost njegovog osjećaja superiornosti u kojem je uživao. Ispao je bijedan pred mnoštvom i osramotili su ga u javnosti. Dok je prije uživao u osjećaju superiornosti iz pomaganja i dobročinstva (koji su imali sebične razloge), sada žudi za osvetom i osjeća moć samo iz tlačenja ostalih. »Od slobode i plemstva, pao je u oblik ropstva. On može živjeti samo protiv drugih. Postigao je transformaciju, ali ne prevrednovanje plemenitog, nego inverziju roba, koji se

¹²⁸ E. Duval, William. 1995. Camus' "Fall"—From Nietzsche. *Historical Reflections* 21(3). 537-552, str. 538.

¹²⁹ Camus, Albert. Pad.

¹³⁰ Isto.

¹³¹ Safronov, Dmitri. 2019. Nietzsche on Slavery: Exploring the Meaning and Relevance of Nietzsche's Perspective. *International Political Anthropology journal* 12(2). 29-51, str. 44.

¹³² E. Duval, William. 1995. Camus' "Fall"—From Nietzsche. *Historical Reflections* 21(3). 537-552, str. 540.

promijenio od aktivnosti do reaktivnosti, od plemstva do ropstva, od jedne životne perspektive do druge.«¹³³ Scena sa motociklistom mu je uništila pogled na svijet i izvor njegove sreće, pao je u oblik reaktivnosti, poput onih nad kojima je lebdio prije incidenta. Umjesto zaboravljanja na taj slučaj, poput djeteta koje opisuje Nietzsche: »Nevinost je dijete i zaborav, novo započinjanje, igra.«¹³⁴ Clamence se u potpunosti mijenja i taj događaj pretvara u uspomenu koju ne može zaboraviti. Zbog nje postaje težak i okrutan, nema više lakoću koja je potrebna za lebdenje. Osim toga, još jedan događaj mu je otežao dušu osjećajem krivnje: »Drhtao sam, vjerujem, od hladnoće i užasa. Govorio sam sebi da trebam požuriti, a osjećao sam kako mi nesavladiva slabost obuzima tijelo. Zaboravio sam što sam tada pomislio. „Prekasno, predaleko...“ ili nešto slično.«¹³⁵ Čuo je kako se žena bacila s mosta u rijeku te nije mogao ništa učiniti. Uvjeravao je sam sebe kako je mnogo razloga za nemogućnost spasa, ali ga je krivnja i dalje grizla. Čak nekoliko godina poslije ga je zaprepastila nekakva bezazlena crna točka u moru i priznaje kako i dalje misli o toj ženi i njenom kriku: »Shvatih tada, pomireno, kao što se mirimo sa idejom za koju odavno znamo da je istinita, da onaj krik koji je prije toliko godina odjeknuo na Seini, iza mene, nošen rijekom ka vodama La Manchea, nije prestao putovati svijetom preko nepreglednog prostranstva oceana, i da me je tu čekao sve do dana kada sam ga sreo.«¹³⁶ Nadčovjek ne bi reagirao na taj način i Clamence je svjestan toga te osjeća krivnju koja mu leži na duši. Opet nije kao Nietzscheov nadčovjek koji je zaborav i stvaranje, nego je otežan uspomnama i krivnjom koji ga truju. I sada se kaže da mu je posao 'sudac-pokajnik' i govori ostalima njihove grijehe. Ne priznaje opravdanja, njegov teret ga tjera da stavlja utege i na ostale. Sudi druge kako se ne bi sudilo njemu. Govori kao rob koji potiče ropstvo: »U filozofiji kao i u politici, ja sam, dakle, za svaku teoriju koja poriče ljudsku nevinost i za svaku praksu koja s čovjekom postupa kao da je kriv. Ja sam vam dragi moj, prosvijećeni pobornik ropstva. Bez ropstva, iskreno govoreći, nema konačnog rješenja. Ja sam to shvatio vrlo brzo. Nekad su mi usta bila puna slobode.«¹³⁷ Sada kao sudac-pokajnik sudi sve ostale, ne zna za zaborav i slobodu koju je nekada živio. Događaji koje je doživio su mu slomili krila kojima je letio i sada pokušava slomiti krila ostalima oko sebe. Naglašava svačiju krivnju dok je nekada pomagao svima, neovisno o njihovom statusu. »On je doista blistav primjer čovjeka krda, uživa u uvrnutom smislu vlastite nadmoći i svećenika, kako ih Nietzsche prikazuje u *Genealogiji*.«¹³⁸ Poput svećenika, stavlja u prvi plan čovjekovu krivnju i grijeh koji se ne može

¹³³ E. Duval, William. Camus' "Fall"—From Nietzsche, str. 541.

¹³⁴ Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: Šareni dućan, str. 22.

¹³⁵ Camus, Albert. 1956. Pad. Prevela Mira Vuković. Editions Gallimard, str. 29.

¹³⁶ Camus, Albert. Pad, str. 44.

¹³⁷ Camus, Albert. 1956. Pad. Prevela Mira Vuković. Editions Gallimard

¹³⁸ E. Duval, William. 1995. Camus' "Fall"—From Nietzsche. Historical Reflections 21(3). 537-552, str. 544.

oprati sa sebe. Kao sudac, sudi svima koje vidi i uživa u tom osjećaju. Dakle, Clamence je neuspješni nadčovjek jer je preslab za takav život. Volja koja je potrebna za nadčovjeka se ne bi slomila kao njegova. Od dobrog odvjetnika koji pomaže svima i živi onako kako želi se pretvorio u sudca koji želi vidjeti svoju krivnju u svim ljudima. Camus je u ovom romanu prikazao »utjelovljenje volje za moć slabih.«¹³⁹ Za nadčovjeka je potrebno prevladati čovjeka, u čemu je Clamence neuspješan, te postaje sve ono što nadčovjek prezire.

¹³⁹ E. Duval, William. Camus' "Fall"—From Nietzsche, str. 544.

6 Zaključak

Već se u prvome poglavlju prikazalo kako je Nietzscheov utjecaj na Camusa prisutan. Mnoga citiranja i spominjanja, ali i kritike pokazuju kako je Nietzscheova misao utjecala na Camusove ideje. Osim toga, Nietzscheov se utjecaj može vidjeti u Camusovom prihvaćanju njegove analize nihilizma i svijeta bez smisla. Afirmacija života bez uljepšavanja i dodanog smisla je stav oba autora koji ne dozvoljavaju apsurd da im uništi volju. Camus je ponudio drugačiji odgovor, potpuna afirmacija života je za njega krivi put jer bi dovela do diktature moćnih koje bi morali prihvatiti i ujedno im se pokoravati. On nalazi smisao u pobuni za ideje, gdje je prava pobuna ona koja ima u vidu svakog čovjeka i koja ne želi žrtvovati ljude koji žive kako bi još nepostojeći životi bili bolji. Uz pobunu, zagovara potpuno prihvaćanje apsurdna i bijeg od skokova vjere koji nam nude lažne odgovore. Samoubojstvo i spomenuti skok vjere (filozofsko samoubojstvo) sprečavaju čovjekovu mogućnost sreće u pobuni i održavanju apsurdna na životu. Kroz njegove likove se vide načini na koji se njegova filozofija može pronaći u svakodnevicu. Zamišlja Sizifa sretnog kako bi pokazao da i čovjek u svojoj svakodnevicu može odlučiti o tome kako će prihvatiti ovaj život. Kroz Meursaulta u *Strancu* prikazuje život apsurdnog čovjeka i njegovo iskakanje iz norme, a kroz Clamencea u *Padu* pokazuje slučaj neuspješnog nadčovjeka slabe volje.

7 Popis literature

- Camus, Albert. 1951. The rebel. *The Anarchist Library*.
<https://theanarchistlibrary.org/library/albert-camus-the-rebel>
- Camus, Albert. 1956. Pad. Prevela Mira Vuković. Editions Gallimard
<https://pdfcoffee.com/albert-camus-padpdf-pdf-free.html>
- Camus, Albert. 1957. Banquet speech.
<https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1957/camus/speech/>
- Camus, Albert. 1991. The Myth of Sisyphus and Other Essays. Preveo Justin O'Brien. New York: *Vintage Books*
<https://www2.hawaii.edu/~freeman/courses/phil360/16.%20Myth%20of%20Sisyphus.pdf>
- Camus, Albert. 2004. Stranac. Zagreb: *Globus Media d.o.o.*
- Camus, Albert. 2008. Notebooks, 1951-1959.
- Derek Illing, Sean. 2014. Between nihilism and transcendence : Albert Camus' dialogue with Nietzsche and Dostoevsky. LSU: *Doctoral Dissertations*.
- E. Duval, William. 1989. The Nietzsche Temptation in the Thought of Albert Camus. UK: *History of European Ideals* 11. 955-962.
- E. Duval, William. 1995. Camus' "Fall"—From Nietzsche. *Historical Reflections* 21(3). 537-552. <http://www.jstor.org/stable/41299043>
- E. Duval, William. 1999. Camus reading Nietzsche: Rebellion, memory and art. Salem: *History of European Ideas* 25. 39-53.
- Guć, Josip. 2017. Etički aspekti Camusova Pobunjenog čovjeka. Zagreb: *Filozofska istraživanja* 37(2). 271-287.
- Hayder, M.Sadaan Ridha AL- Hasani. 2023. Existentialism and Absurdity in Albert Camus's "The Stranger", Psychological Study. *American Research Journal of Humanities & Social Science* 6(5). 12-18.
- J. Kain, Philip. 2007. Nietzsche, Eternal Recurrence, and the Horror of Existence. *The Journal of Nietzsche Studies* 33. 49-63 <http://doi.org/10.1353/nie.2007.0007>
- Jelkić, Vladimir & Reškovic, Livija. 2011. Nietzscheovo poimanje života. Križevci: *Cris* 13(1). 145–155.
- Kaufmann, Walter. 2014. Nietzsche (Philosopher, Psychologist, Antichrist).
doi:10.1515/9781400849222-018

- Keith Morgan, Justin. 2011. Living in the Tensions: Camus, Qohelet, and the Confrontation with the Absurd.
- Milić, Mladen. 2012. Doprinos misli Friedricha Nietzschea razumijevanju nihilističnosti postmoderne i njezina odnosa prema kršćanstvu. *Đakovo: Diacovensia : teološki prilozi* 20(3). 319-338. <https://hrcak.srce.hr/93655>
- Mordechai, Gordon. 2015. Camus, Nietzsche, and the Absurd: Rebellion and Scorn versus Humor and Laughter. *Philosophy and Literature* 39(2). 364-378
- Nietzsche, Friedrich. 1980. Tako je govorio Zaratustra. Koprivnica: *Šareni dućan*.
- Nietzsche, Friedrich. 2001. The Gay Science. Cambridge: *Cambridge University Press*. <https://www.holybooks.com/wp-content/uploads/The-Gay-Science-by-Friedrich-Nietzsche.pdf>
- Nietzsche, Friedrich. 2003. Schopenhauer kao odgajatelj. Zagreb: *Matica Hrvatska*.
- Nietzsche, Friedrich. 2003. The Birth of Tragedy. *Blackmask Online*.
- Pfeffer, Rose. 1965. Eternal Recurrence in Nietzsche's Philosophy. *The Review of Metaphysics* 19(2). 276-300. <https://www.jstor.org/stable/20124111>
- Philips, Carter. 1978. Greek Myths and the Uses of Myths. *The Classical Journal* 74(2). 155-166.
- Safranski, Rüdiger. 2021. Nietzsche, biografija njegove misli. Zagreb: *Znanje*.
- Safronov, Dmitri. 2019. Nietzsche on Slavery: Exploring the Meaning and Relevance of Nietzsche's Perspective. *International Political Anthropology journal* 12(2). 29-51.
- Stellino, Paolo. 2013. Nietzsche on Suicide. *Nietzsche-Studien* 42(1). 151–177. doi:10.1515/niet.2013.42.1.151
- Stoyles, Byron J. 2012. Philosophical Suicide. *Think* 11(30). 73–84. doi:10.1017/S1477175611000376
- Šimundža, Drago. 1969. Apsurd i nada Alberta Camusa. Osvajanje smisla nad besmisлом. Split: *Crkva u svijetu : Crkva u svijetu* 4(2). 171-180. <https://hrcak.srce.hr/92515>
- Šuran, Fulvio. 2003. Sudbina nadčovjeka kao vječni povratak sebi. Zagreb: *Metodički ogledi* 10. 9-37.
- Tochukwu Arinze, Ambrose & Nnaemeka Onwuatuwegwu, Ignatius. 2020. The Notion of Absurdity and Meaning of Life in Albert Camus Existentialism. *Open Journal of Philosophy* 10. 528-538.